

४५२२

योगजिज्ञासुअर्थे—

श्रीनथुरामशर्माएतैयार करेल.

योग प्रभाकर.

०-३-०

प्रसिद्धकार.

पुरुषोत्तम गांधी.

४५-२२

श्री
योगप्रभाकर.

—ॐ—
तैयार करनार,

श्री नथुराम शर्मा.

प्रगट ४२११२,

पु३पोत्तम डाहानथ, ली०अडीवाणा,

—
“दुःसहारासंसारविषवेगविषूचिका ।
योगगारुडमंत्रेणपावनेनोपशाम्यति ॥१॥”

AHMEDABAD.

ARYODAYA Printing Press.

संवत् १९४७

सजन समागमेच्छु—

श्रीयुत अमरजीभाई कच्छी प्राते -

तेमनी सात्विक वृति, स्वधर्मपरायण-
ता अने संतोषादि सद्गुणथी संतुष्ट
थई आ नानुपण अति अगत्यनुं पु-
स्तक तेना प्रगट कर्त्ताए आनंदपूर्वक
अर्पण कर्युंछे ते तेओ अंगीकार करी
उपकृत करशे एवी अभिलाषा छे.

प्रेमांकित सेवक—

पुरुषोत्तम गांधी.

પ્રસ્તાવના.

આ નાના ગ્રંથની વિશેષ પ્રસ્તાવના લખવાની જરૂર નથી. માત્ર એટલુંજ સૂચવવું વસ યશે કે એમાં જે પ્રમાણભૂત ગ્રંથોનો ઉપદેશ છે, તે પ્રાતિપૂર્વક જિ. જ્ઞાસુઓએ પોત પોતાના અધિકારપ્રમાણે હૃદયમાં ધારણ કરવો, અને ક્રમે કરીને આ અગાધ સંસારસાગરનો પાર પામવાનું મુખ્ય સાધન જે યોગ, તેનું પોતાની પ્રકૃતિસ્થિતિ અનુસાર અનુષ્ઠાન કરવું. આ પુસ્તકમાં પાતંજલ સૂત્રોની માત્ર સંક્ષિપ્ત ટીકા છે, એ વિષયનો વિસ્તૃત ટીકા સહિતનો એક બીજો ગ્રંથ છપાય છે, એમાં યોગરહસ્યોનું તથા પ્રક્રિયાઓનું વિશેષ સુલાસાથી વર્ણન આપ્યું છે.

મુચકંદ ગુહા, ગિરનાર }
સં. ૧૯૪૬ ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૧૪. } નથુરામ શર્મા.

॥ॐ॥

श्री योगप्रभाकर.

॥ अथर्ववेदीयमाण्डूक्योपनिषदा

रहस्यः ॥

ॐमित्येतदक्षरमिदं सर्व्वं तस्योप-
व्याख्यानं भूतं भवद्भविष्यदिति सर्व्व
मोङ्कार एव । यच्चान्यत्रिकालातीतं
तदप्योङ्कार एव ॥ १ ॥ सर्व्वह्येतद्ब्र-
ह्मायमात्मा ब्रह्म सोऽयमात्मा चतु-
ष्पात् ॥ २ ॥

टी० ॐ ए अक्षरं जे सर्व्वमयं छे तेन

ઉપવ્યાખ્યાન કરે છે;—આ જે સર્વ પ્રપંચ છે, તે ઐકારરૂપ છે. ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય એ સર્વ ઐકારરૂપ છે; અને જે અન્ય ત્રિકાલાતીત છે, તે પણ ઐકારરૂપ છે. ૧

એ સર્વ બ્રહ્મરૂપ છે, આ આત્મા પણ બ્રહ્મરૂપ છે. આ આત્માનાં ચાર પાદ છે. ૨

જાગરિતસ્થાનો બાહિપ્રજ્ઞઃ સપ્તાઙ્ગ એ-
કોનવિંશતિમુખઃ સ્થૂલભુગ્વૈશ્વાનરઃ
પ્રથમઃપાદઃ ॥૩॥

ટી૦ જાગૃતસ્થાન, બહારનું જાણવાપણું, સાત અંગ, ઓગણીશ મુખ, સ્થૂલ ભોગનો ભોક્તા, અને વૈશ્વાનર એ પ્રથમ પાદ છે. મૂર્ધા, નેત્ર, પ્રાણ, ઘડ, મૂત્રસ્થાન, પગ, અને મુખ એ સાત અંગો અને પાંચ પ્રાણ, પાંચ કર્મેન્દ્રિય,

પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને ચાર અંતઃકરણ એ ઓગ-
 ણીશ મુખ છે. એ ઓગણીશ ભોગનાં સાધન
 હોવાથી મુખ કહેવાયછે; એ વડે સ્થૂલ શબ્દા-
 દિકને બાહ્યવૃત્તિએ કરીને જાગૃદાવસ્થામાં ભો-
 ગવેછે. ૩

સ્વપ્રસ્થાનોઽન્તઃપ્રજ્ઞઃ સપ્તાંગેકોન-
 વિંશતિમુખઃ પ્રવિવિક્તભુક્તૈજસોદ્ધિ-
 તીયઃપાદઃ ॥૪॥

ટી૦ સ્વપ્રાવસ્થા, અંતઃપ્રજ્ઞ (તૈજસના અં-
 તઃકરણની વૃત્તિ બહાર નહિ જાતાં અંતરમાંજ
 જ્ઞાનાકાર પરિણામને પામે છે. ને વિશ્વની
 બહાર જાય છે, માટે તૈજસને અંતઃપ્રજ્ઞ ને વિ-
 શ્વને બહિઃપ્રજ્ઞ કહે છે), સાત અંગવાળો (આ
 અંગો મનોમય છે), ઓગણીશ મુખવાળો (આ

મુખો પણ મનોમય છે), સૂક્ષ્મ (વાસનામય) ભોગનો ભોક્તા, અને તૈજસ એ આત્માનું બીજું પાદ છે. ૪

અત્રસુપ્તો નકશ્ચ નકામંકામયતે નકશ્ચ
 નસ્વપ્નંપશ્યતિ તત્સુપુત્તમ્ । સુપુત્તસ્થા-
 નાદકીભૂતઃ પ્રજ્ઞાનઘન એવા નન્દમયો-
 હ્યાનન્દભુક્તૈતો મુખઃ પ્રાજ્ઞસ્તૃતીયઃ પા-
 દઃ ॥ ૫ ॥ એપસર્વેશ્વર એપસર્વજ્ઞ એષો
 ઽન્તર્યામ્યેપયોનિઃ સર્વસ્ય પ્રભવાપ્ય-
 યૌહિભૂતાનામ્ ॥ ૬ ॥

ટી૦ જ્યારે નિદ્રાવશ થઈને કાંઈપણ ઇચ્છા કરતો નથી, અને કાંઈપણ સ્વપ્ન જોતો નથી, ત્યારે તે સુપુતિને પ્રાપ્ત થયો ગણાયેછે, સુષુપ્તિ

અવસ્થા, એકીભૂત, પ્રજ્ઞાનઘન (જાગૃદાવસ્થા તથા સ્વપ્નાવસ્થાનાં જ્ઞાન ઘન એટલે એક અવિ-
દ્યારૂપ જેમાં થઈ ગયાં છે તે), આનંદમય, આનં-
દભોક્તા, ચેતોમુખ, અને પ્રાજ્ઞ એ આત્માનું ત્રિ-
જું પાડે છે. ૫ એજ સર્વેશ્વર છે, એજ સર્વજ્ઞ છે,
એજ અંતર્યામી છે, એજ સર્વનું ઉત્પત્તિસ્થાન
છે, અને એજ સર્વ ભૂતાનો સ્વામિ છે, ૬

નાન્તઃપ્રજ્ઞંનવહિઃપ્રજ્ઞંનોભયતઃ પ્રજ્ઞંન-
પ્રજ્ઞાનઘનંનપ્રજ્ઞંનાપ્રજ્ઞમ્ । અદૃષ્ટમવ્ય-
વહાર્યમગ્રાહ્યમલક્ષ મણમચિન્ત્યમ-
વ્યપદેશ્યમેકાત્મ્યપ્રત્યયસારંપ્રપશ્ચોપ-
શમંશાન્તંશિવમદ્વૈતંચતુર્થમન્યન્તેસ-
આત્માસવિજ્ઞેયઃ ॥૭॥

ટી૦ જે અંતઃપ્રજ્ઞ નથી, વહિઃપ્રજ્ઞ નથી,
 ઉભયતઃપ્રજ્ઞ નથી, પ્રજ્ઞાનવન નથી, પ્રજ્ઞ નથી,
 અપ્રજ્ઞ નથી, અદૃષ્ટ છે, અવ્યવહાર્ય છે, અગ્રા-
 હ્ય છે, અલક્ષણ છે, અર્ચિત્ય છે, અવ્યપદેશ્ય છે,
 એકાત્મ્ય છે, પ્રત્યયમાર છે, પ્રપંચોપશમ છે,
 શાંત છે, શિવ છે, અદ્વૈત છે, એ આત્માનું ચોથું
 પાદ મનાય છે. તેજ આત્મા છે, તેજ જાણવા
 યોગ્ય છે. ૭

સોઽયમાત્માઽધ્યક્ષરમોઙ્કારોઽધિમાત્રં
 પાદામાત્રામાત્રાશ્વપાદા અકારઽકા-
 રોમકારઙ્ગિતિ ॥૮॥

ટી૦ તે આત્મા ઐકાર અક્ષરરૂપ છે. પ્ર-
 ણવની માત્રા આત્માનાં પાદ છે, અને આત્માનાં
 પાદ પ્રણવની માત્રા છે. અકાર, હકાર, તથા

મકાર એ પ્રણવની ત્રણ માત્રા છે. ૮

જાગરિતસ્થાનોવૈશ્વાનરોઽકારઃ પ્રથ-
મામાત્રાત્તેરાદિમત્વાદ્વાપ્નોતિહવૈસર્વા
ન્કામાનાદિશ્ચભવતિયેવંવેદ ॥૯॥

ટી૦ જાગૃતસ્થાન વૈશ્વાનર એ અકાર છે.
અકાર જેમ ઐકારની પ્રથમ માત્રા છે, તેમ
વૈશ્વાનર એ આત્માનું પ્રથમ પાદ છે. એ બેના
અભેદનું જે ચિંતન કરે છે, તેની સર્વે કામનાઓ
પૂરી પડે છે, અને તે સર્વમાં મુખ્ય થાય છે. ૯
સ્વપ્નસ્થાનસ્તૈજસ ઉકારોદ્વિતીયામા-
ત્રોત્કર્ષાદુભયત્વાદ્વોત્કર્ષતિહવૈજ્ઞાનસ
ન્તર્તિં સમાનશ્ચભવતિનાસ્યાબ્રહ્મવિ-
ત્કુલેભવતિયેવંવેદ ॥૧૦॥

ટી૦ સ્વપ્તસ્થાન તૈજસ એ ઉકાર છે. એ ઉકાર પ્રણવની બીજી માત્રા છે. ઉત્કર્ષ (અકાર કરતાં મકારની નજીકમાં રહેવા રૂપ)થી અને ઉભયપણા (અકાર તથા મકારની વચ્ચે રહેવા રૂપ)થી તે પોતાના ઉપાસક (તૈજસ અને ઉકારના અભેદનું ચિંતન કરનાર)ના જ્ઞાનનો ઉત્કર્ષ કરેછે, અને તેથી તે ઉપાસકની સમદ્રષ્ટિ થાયછે. વળી તેના કુલમાં બ્રહ્મજ્ઞાન રહિત કોઈ નથી થતું. ૧૦

**સુષુપ્તસ્થાનઃ પ્રાજ્ઞોમકારસ્તૃતીયામા-
ત્રામિતેરપીતેર્વામિનોતિહવાઈદંસર્વ
મપીતિશ્ચ ભવતિયેવંવેદ ॥૧૧॥**

ટી૦ સુષુપ્તસ્થાન પ્રાજ્ઞ મકાર છે. મકાર એ ઐકારની ત્રિજી માત્રા છે. એ મકાર, અકાર

અને ઉકારનું ઉત્પત્તિ તથા લયસ્થાન છે. મકારની સાથે પ્રાજ્ઞના અભેદનું ચિંતન કરનાર શ્વરની સાથે એકતા પામેછે. ૧૧.

અમાત્રશ્ચતુર્થોઽવ્યવહાર્યઃપ્રપંચોપશ-
મઃશિવોઽદ્વૈતેવમોઙ્કારઆત્મૈવસંચિ-
શત્યાત્મનાઽસ્ત્માનંયએવંવેદયએવંવ-
॥ ૧૨ ॥

ટી૦ અમાત્ર એ ઐકારની ચોથામાત્રા છે. તે અવ્યવહાર્ય, પ્રપંચોપશમ, શિવ અને અદ્વૈત છે. એવીરીતે એ ઐકાર આત્માનું રૂપ છે. એ અમાત્ર અને આત્માનું અભેદ ચિંતન કરનાર બ્રહ્મસ્વરૂપ થાયછે. ૧૨

॥ इति माण्डूक्योपनिषत् समाप्त. ॥

॥ॐ॥

श्री.

पातंजल योगदर्शन.

अथ समाधिपाद.

मू० अथ योगानुशासनम् ॥१॥

टी० हवे योगशास्त्रनो आरंभ करवामां
आवेछे. १

मू० योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ॥२॥

टी० चित्तवृत्तिना निरोधने योग कहेछे. २

म० तदाद्रष्टुःस्वरूपेऽवस्थानम् ॥३॥

टी० निरोधकाले आत्मा चिन्मात्रस्वरूपे
स्थित थायछे. ३

મૂં૦ વૃત્તિસારુપ્યમિતરત્ર ॥૪॥

ટી૦ યોગ સિવાયના બીજા સમયમાં વૃત્તિના તાદાત્મ્યરૂપે આત્મા જણાયછે. ૪

મૂં૦ વૃત્તયઃપંચતય્યઃકિલિષ્ટાઅકિલિષ્ટાઃ ॥ ૫ ॥

ટી૦ ચિત્તની વૃત્તિઓ પાંચ પ્રકારની છે, અને તે દુઃખ સુખ આપનારી છે. ૫

મૂં૦ પ્રમાણવિષયવિકલ્પનિદ્રાસ્મૃતયઃ ॥૬॥

ટી૦ પ્રમાણ, વિષય, વિકલ્પ, નિદ્રા, અને સ્મૃતિ એ પાંચ ચિત્તવૃત્તિઓનાં નામ છે. ૬

મૂં૦ પ્રત્યક્ષાનુમાનાગમાઃપ્રમાણાનિ૭

ટી૦ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, અને આગમ એ

प्रमाणो छे. ७

मू० विपर्ययोमिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रति
ष्ठम् ॥८॥

टी० संदेह वगरना पोताना मुख्य अर्थ-
मां न रहेनार एटले के उत्तरकाळे प्रमाणद्वारा
जेनो बाध थायछे, एवं जे मिथ्याज्ञान ते वि-
पर्यय कहेवायछे. ८

म० शब्दज्ञानानुप.तीवस्तुशून्योवि
कल्पः ॥९॥

टी० शब्दमात्रथीज जेनुं ज्ञान थाय, अने
ते शब्द वाली वस्तु न होय ते विकल्प कहे-
वायछे. ९

मू० अभावप्रत्ययालंबनावृत्तिर्निद्रा

॥ ૧૦ ॥

ટી૦ અભાવ (જાગૃતાવસ્થા તથા સ્વપ્નાવસ્થાનો)નો હેતુ (તમો ગુણ) જેનો વિષય છે, તે વૃત્તિને નિદ્રા કહેછે. ૧૦

મૂ૦ અનુભૂતવિષયાસંપ્રમોયઃ સ્મૃતિઃ

॥ ૧૧ ॥

ટી૦ અનુભવેલા વિષયનું સંસ્કારના ઉદ્ભવ દ્વારા માનસિક જ્ઞાન થવું તે સ્મૃતિ કહેવાયછે. ૧૧

મૂ૦ અભ્યાસવૈરાગ્યાભ્યાંતન્નિરોધઃ ૧૨

ટી૦ અભ્યાસ અને વૈરાગ્યવડે તે વૃત્તિઓનો નિરોધ થાયછે. ૧૨

મૂ૦ તત્રસ્થિતૌયત્નોઽભ્યાસઃ ॥ ૧૩ ॥

ટી० ચિત્તની એકાગ્રતા માટે પ્રયત્ન કરવો તે અભ્યાસ કહેવાયછે. ૧૩

મૂ० સતુર્દીર્ઘકાલનૈરંતર્ય સત્કારાસે-
વિતોદ્દભૂમિઃ ॥૧૪॥

ટી० તે અભ્યાસ લાંબા વખત સુધી સત્કાર પૂર્વક નિસ ચલાવવાથી સ્થિર થાયછે. ૧૪

મૂ० દૃષ્ટાનુશ્રવિકવિષયવિતૃષ્ણસ્યવ-
શીકારસંજ્ઞાવૈરાગ્યમ્ ॥૧૫॥

ટી० જોયેલા અને સાંભળેલા વિષયની તૃષ્ણારહિત ઉપેક્ષાબુદ્ધિને વશીકાર નામનો વૈરાગ્ય કહેછે. ૧૫

મૂ० તત્પરંપુરુષરવ્યાતેર્ગુણવૈતૃષ્ણ્યમ્

॥૧૬॥

ટી० પુરુષનું જ્ઞાન ધર્માર્થી ગુણ તથા તે-
ના પરિણામરૂપ વિષયોમાં જે સર્વથા તૃષ્નાર-
હિતપણું તે પરવૈરાગ્ય કહેવાયછે. ૧૬

મૂ० વિતર્કવિચારાનંદાસ્મિતારૂપાનુ-
ગમાત્સંપ્રજ્ઞાતઃ ॥૧૭॥

ટી० સવિતર્ક, સવિચાર, સાનંદ, અને
સાસ્મિતા એવા ચાર પ્રકાર સંપ્રજ્ઞાતયોગના
છે. ૧૭

મૂ० વિરામપ્રત્યયાભ્યાસપૂર્વઃસંસ્કાર
શેષોઽન્યઃ ॥૧૮॥

ટી० વૃત્તિના લયનો હેતુ જે પરવૈરાગ્ય
તેનું વારંવાર ચિંતન એ જેનું કારણ છે, અને

જેમાં ફક્ત સાત્વિકવૃત્તિના કાંઈક સંસ્કાર
બાકી રહ્યા છે, તે સંપ્રજ્ઞાતથી ભિન્ન અસંપ્રજ્ઞાત
યોગ છે. ૧૮

મૂ૦ ભવપ્રત્યયોવિદેહપ્રકૃતિલયાના-
મ્ ॥ ૧૯ ॥

ટી૦ વિદેહ તથા પ્રકૃતિલયવાળાને અવિ-
દ્યા જેનું કારણ છે, એવો અસંપ્રજ્ઞાત યોગ થા-
યછે. ૧૯.

મૂ૦ શ્રદ્ધાવીર્યસ્મૃતિસમાધિપ્રજ્ઞાપૂર્વ-
કદ્વિતરેપાં ॥૨૦॥

ટી૦ અને વીજાઓને શ્રદ્ધા, ઉત્સાહ, સ્મૃ-
તિ, એકાગ્રતા, અને વિવેકશ્યાતિદ્વારા સંપ્રજ્ઞા-
ત અને સ્વાસ્વાદ પરવૈરાગ્યદ્વારા અસંપ્રજ્ઞાત-
યોગ થાયછે. ૨૦

મૂ० તીવ્રસંવેગાનામાસન્નઃ ॥૨૧॥

ટી० ઉપાયના અનુષ્ઠાનમાં જેની શીઘ્રતા તીવ્ર છે, તેવાને ઉતાવળે અસંપ્રજ્ઞાતસમાધિ થાયછે. ૨૧

મૂ० મૃદુમધ્યાધિમાત્રત્વાત્તતોપિવિશેષઃ ॥૨૨॥

ટી० મૃદુતીવ્રસંવેગવાળાને ઉતાવળે, મધ્ય-તીવ્રસંવેગવાળાને તેથી ઉતાવળે, અને અધિમાત્રતીવ્રસંવેગવાળાને સૌથી ઉતાવળે સમાધિલાભ થાયછે. ૨૨

મૂ० ईश्वरप्रणिधानाद्वा ॥૨૩॥

ટી० અથવા ઈશ્વરની ભક્તિવડે સમાધિ-લાભ થાયછે. ૨૩

મૂ० क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टઃ

पुरुषविशेषईश्वरः ॥२४॥

टी० क्लेश, कर्म, विपाक, अने वासना-
ना-संस्कारथी त्रणे काळमां रहित जे पुरुष-
विशेष ते ईश्वर छे. २४

मू० तत्रनिरतिशयंसर्वज्ञबीजम् ॥२५॥

टी० तेनामां सर्वज्ञपणानुं बीज निरातिश-
यभावने पामेलुंछे. २५

**मू० सएषपूर्वेषामपिगुरुः कालेनानव
च्छेदात् ॥२६॥**

टी० ते ईश्वर, ब्रह्मादिक जे पूर्वपुरुष तेना
पण गुरु छे, कारण के तेनी अवस्था काळथी
परिमित नथी. २६

मू० तस्यवाचकःप्रणवः ॥२७॥

टी० ते ईश्वरना स्वरूपनो बोधक प्रणव

છે. ૨૭

મૂ. તજ્જપસ્તદર્થભાવનમ્ ॥૨૮॥

ટી. તેનો જપ તથા તેના અર્થની ભાવના
કરવી. ૨૮

મૂ. તતઃપ્રત્યક્ચેતનાધિગમોપ્યન્તરા-
યાભાવશ્ચ ॥૨૯॥

ટી. તેથી આત્માનો સાક્ષાત્કાર અને યો-
ગ વિઘ્નોનો નાશ થાયછે. ૨૯

મૂ. વ્યાધિસ્ત્યાનસંશયપ્રમાદાલસ્યા-
વિરતિભ્રાન્તિદર્શના લબ્ધભૂમિકત્વા-
નવસ્થિતાનિ ચિત્તવિક્ષેપાસ્તેઽન્તરા-
યાઃ ॥૩૦॥

ટી. રોગ, યોગમાં અપ્રવૃત્તિ, સંશય, પ્ર-

माद, आलस, अवैराग्य, भ्रमदर्शन, अलब्धभूमिकत्व, अने अनवस्थितत्व ए चित्तना विक्षेप योगमां अंतराय करनारा छे. २०

मू० दुःखदौर्मनस्याङ्गमेजयत्वश्वासप्रश्वासाविक्षेपसहभुवः ॥३१॥

टी० दुःख, दौर्मनस्य, शरीरनुं कंपवुं, अने श्वासप्रश्वास ए विक्षेपनी साथे उत्पन्न थनार छे. ३१

मू० तत्प्रातिपेधार्थमेकतत्त्वाभ्यासः ३२

टी० ते विक्षेपनो नाश करवामाटे एक तत्त्वनो अभ्यास करवो. ३२

मू० मैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाणांसुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणां भावनातश्चित्त

प्रसादनम् ॥३३॥

टी० सुखी प्राणि साथे मैत्री, दुःखी प्राणिपर दया, पुण्यवान्नी हर्ष, ने पापीनी उपेक्षा राखवाची चित्त निर्मल थाय छे. ३३

मू० प्रच्छर्दनविधारणाभ्यांवाप्राणस्य
॥ ३४ ॥

टी० अथवा नासिकाद्वारा पवनने बहार काढवाची के कुंभक करवाची चित्त एकाग्र थायछे. ३४

मू० विषयवतीवाप्रवृत्तिरुत्पन्नामन-
सःस्थितिनिबन्धिनी ॥३५॥

टी० अथवा विषयवती प्रवृत्ति उत्पन्न थवाची मननी स्थिरता थायछे. ३५

મૂ० વિશોકાવાજ્યોતિષ્મતી ॥૩૬॥

ટી० અથવા જ્યોતિષ્મતી નામની દુઃખ રહિતા સંવિદ્રુપાપ્રવૃત્તિ ઉત્પન્ન થવાથી મનની એકાગ્રતા થાયછે. ૩૬

મૂ० વીતરાગવિષયંવાચિત્તમ્ ॥૩૭॥

ટી० અથવા વીતરાગવિષયમાં ચિત્તનો સંયમ કરવાથી એકાગ્રતા લાભ થાયછે. ૩૭

મૂ० સ્વપ્નનિદ્રાજ્ઞાનાલંબનંવા ॥૩૮॥

ટી० અથવા સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ અવસ્થાના જ્ઞાનના આલંબનથી ચિત્ત સ્થિર થાય છે. ૩૮

મૂ० યથાભિમતધ્યાનાદ્વા ॥૩૯॥

ટી० અથવા ઇષ્ટના ધ્યાનથી ચિત્ત સ્થિર થાયછે. ૩૯

મૂં. પરમાણુપરમમહત્વાન્તોઽસ્યવશી
કારઃ ॥ ૪૦ ॥

ટી૦. એ સ્થિર ચિત્તને પરમાણુથી માંડીને
પરમમહત્ પારિમાણપર્યંતની સર્વે વસ્તુઓ ગ્રાહ્ય
થાય છે. ૪૦

મૂં. ક્ષીણવૃત્તેરભિજાતસ્યેવમણેગ્રહીતૃ
ગ્રહણગ્રાહ્યેષુતત્સ્થિતદઞ્જનતાસમાપ-
ત્તિઃ ॥ ૪૧ ॥

ટી૦. રજોતમોગુણની વૃત્તિઓ ક્ષીણ થયેલી
છે જેમાંથી, એવું જે યોગીનું ચિત્ત તે સ્ફટિક-
મણિની પેઠે સ્વચ્છ છે. ગ્રહણ કરનાર, ગ્રહણ
કરવાનાં સાધન, અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય
પદાર્થ એનો સંયોગ થવાથી તે ચિત્તની જે તે તે
વિષયાકારતા જણાય છે, તે સમાપત્તિ કહે-

વાયછે, ૪૧

મૂ. તત્રશબ્દાર્થજ્ઞાનવિકલ્પૈઃ સંકીર્ણાસવિતર્કા ॥૪૨॥

ટી. તેમાં શબ્દ, અર્થ અને જ્ઞાનના વિકલ્પમિશ્રિત જે સમાપત્તિ થાય છે, તેને સવિતર્ક સમાપત્તિ કહેછે. ૪૨

મૂ. સ્મૃતિપરિશુદ્ધૌસ્વરૂપગૂન્યેવાર્થમાત્રનિર્ભાસાનિર્વિતર્કા ॥૪૩॥

ટી. શબ્દ અને અર્થનું સ્મરણ દૂર થાય, અને વિષય ગ્રહણ કરવા રૂપી સ્વરૂપથી રહિત થઈ ચિત્ત કેવળ ગ્રાહ્યસ્વરૂપથીજ જણાય તે નિર્વિતર્ક સમાપત્તિ કહેવાયછે. ૪૩

મૂ. એતયૈવસવિચારાનિર્વિચારાચસૂક્ષ્મવિષયાવ્યાख्याતા ॥૪૪॥

टी० सवितर्क अने निर्वितर्क समापत्तिनु
वर्णन करवाथी सूक्ष्मविषयक सविचार तथा
निर्विचार समापत्तिनो पण निर्णय थयो. ४४
मू० सूक्ष्मविषयत्वंचालिंगपर्यवसान-
म् ॥४५॥

टी० लयना क्रमथी प्रकृतिमां सूक्ष्म वि-
षयपणानो अंत आवेछे. ४५

मू० ताएवसबीजःसमाधिः॥४६॥

टी० कहेवामां आवेली चार प्रकारनी
समापत्तिने सबीज समाधि कहेछे. ४६

मू० निर्विचारवैशारद्येऽध्यात्मप्रसा-
दः ॥४७॥

टी० निर्विचार समापत्तिनी स्वच्छ स्थि-

તિરુપતાથી યોગીને અધ્યાત્મપ્રસાદ થાય છે.

૪૭

મૂં કૃતંભરાતત્રપજ્ઞા ॥૪૮॥

ટીં એ અધ્યાત્મ પ્રસાદમાં જે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાયછે, તેને કૃતંભરાપ્રજ્ઞા કહે છે. ૪૮

મૂં શ્રુતાનુમાનપ્રજ્ઞાભ્યામન્યવિષયા-
વિશેષાર્થત્વાત્. ॥ ૪૯ ॥

ટીં સમાધિવડે ઉત્પન્ન થયેલી બુદ્ધિ સાં-
ખ્યેલા અને અનુમાન કરેલા વિષયોથી વિલ-
ક્ષણ અર્થને વિષય કરે છે. ૪૯.

મૂં તજ્જઃસંસ્કારોન્યસંસ્કાર પ્રતિ-
બંધી. ॥૫૦॥

ટીં નિર્વિચાર સમાધિપ્રજ્ઞાથી ઉપજેલા

संस्कार व्युत्थान संस्कारना बाधक थायछे. ५०
 मू० तस्यापि निरोधे सर्व निरोधा-
 न्निर्बीजःसमाधिः ॥५१॥

टी० ते संप्रज्ञात समाधिप्रज्ञाना संस्कार-
 ना निरोधथी सर्व वृत्तिभोनो निरोध थवाथी
 निर्बीज समाधि थाय छे. ५१

इति समाधिपाद.

अथ साधनपाद.

मू० तपःस्वाध्यायेश्वर प्रणिधानानि
 क्रिया योगः ॥१॥

टी० तप, स्वाध्याय, अने इश्वरप्रणिधान
 ए क्रियायोग कहेवाय छे. १

मू० समाधिभावनार्थःक्लेशतनूक-

રણાર્થશ્ચ ॥૨॥

ટી૦ સમાધિની પ્રાપ્તિ માટે અને ક્લેશને
સૂક્ષ્મ કરવા માટે એ ક્રિયાયોગ સાધવો. ૨

મૂ૦ અવિદ્યા સ્મિતા રાગદ્વેષાભિનિ-
વેશા પંચકલેશાઃ ॥૩॥

ટી૦ અવિદ્યા, અસ્મિતા, રાગ, દ્વેષ, અને
અભિનિવેશ એ પાંચ કલેશો છે. ૩

મૂ૦ અવિદ્યા ક્ષેત્રમુત્તરેષાં પ્રસુપ્ત તનુ
વિચ્છિન્નો દારાણામ્ ॥૪॥

ટી૦ અસ્મિતાદિક પાછળના ચાર કલેશ-
નું મૂળ અવિદ્યા છે. એ કલેશોની પ્રસુપ્ત, તનુ,
વિચ્છિન્ન અને ઉદાર એ ચાર અવસ્થા છે. ૪

મૂ૦ અનિત્યાશુચિદુઃસ્વાનાત્મસુ નિ-
ત્ય શુચિસુવાત્મસ્વાતીરવિદ્યા ॥૫॥

ટી० અનિત્યમાં નિત્યબુદ્ધિ, અપવિત્રમાં
પવિત્રબુદ્ધિ, દુઃખમાં સુખબુદ્ધિ, અને અનાત્મ-
માં આત્મબુદ્ધિ કરનારા મિથ્યાજ્ઞાનને અવિ-
દ્યા કહે છે. ૫

મૂ० દૃગ્દર્શનશક્ત્યોરેકાત્મતેવાસ્મિતા
॥૬॥

ટી० પુરુષ અને બુદ્ધિ એ બેની એકાત્મતા-
ને અસ્મિતા કહે છે. ૬

મૂ० સુખાનુશયીરાગઃ ॥૭॥

ટી० સુખનો અનુભવ થયા પછી સુખકિં-
વા તેનાં સાધનોની જે તૃષ્ણા તે રાગ કહે-
વાય છે. ૭

મૂ० દુઃખાનુશયી દ્વેષઃ ॥૮॥

ટી० દુઃખનો અનુભવ થયા પછી દુઃખનું

સ્મરણ થઇને દુઃખ તથા તેનાં સાધનોપર જે
ક્રોધ તે દ્વેષ કહેવાય છે. ૮

મૂ૦ સ્વરસવાહીવિદુષોઽપિતથારુઢો
ભિનિવેશઃ ॥૧॥

ટી૦ વિદ્વાન અને મૂર્ખ સર્વને મરણથકી જે
ભય થાય છે, તેનું નામ અભિનિવેશ. ૯

મૂ૦ તે પ્રતિપ્રસવહેયાઃસૂક્ષ્માઃ ॥૧૦॥

ટી૦ તે સૂક્ષ્મ કલેશ ચિત્તનો લય કરી-
ને ત્યાગ કરવાના છે. ૧૦

મૂ૦ ધ્યાનહેયાસ્તદુત્તયઃ ॥૧૧॥

ટી૦ કલેશોની સ્થૂલ વૃત્તિઓ ધ્યાનથી
ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. ૧૧

મૂ૦ કલેશમૂલઃકર્માશયો દૃષ્ટાદૃષ્ટ

જન્મવેદનીયઃ ॥૧૨॥

ટી૦ કર્માશયનું કારણ ક્લેશ છે, તે કર્મા-
શયના બે પ્રકાર છેઃ એક દૃષ્ટજન્મવેદનીય,
અને બીજો અદૃષ્ટજન્મવેદનીય, ૧૨

મૂ૦ સતિમૂલે તદ્વિપાકોજાત્યાયુ
ર્ભોગાઃ ॥૧૩॥

ટી૦ ક્લેશરૂપી મૂલ રહેવાથી કર્મોનાં ફલ
જાતિ, આયુષ્ય, અને ભોગ થાય છે. ૧૩

મૂ૦ તે હલાદપારિતાપફલાઃપુણ્યાપુ-
ણ્ય હેતુત્વાત્ ॥૧૪॥

ટી૦ તે જાતિ, આયુષ્ય, અને ભોગ જો
પુણ્ય થકી થયાં હોય તો સુખ ઉત્પન્ન કરે છે,
અને પાપથકી ઉપજ્યાં હોય તો દુઃખ ઉત્પન્ન

કરે છે. ૧૪

મૂ० પરિણામ તાપ સંસ્કારદુઃસ્વૈર્ગુણ
વૃત્તિવિરોધાચ્ચ સર્વમેવ દુઃસ્વં વિવે-
કિનઃ ॥૧૫॥

ટી० પરિણામ, તાપ, સંસ્કાર ણ દુઃસ્વે
કરીને તથા ગુણોની વૃત્તિના વિરોધવડે ક-
રીને વિવેકીને સર્વ દુઃસ્વમય છે. ૧૫

મૂ० હેયં દુઃસ્વમનાગતમ્ ॥ ૧૬॥

ટી० ભાવિદુઃસ્વનિવૃત્ત કરવા યોગ્ય છે. ૧૬

મૂ० દ્રષ્ટૃદૃશ્યયોઃસંયોગોહેયહેતુઃ ॥૧૭॥

ટી० દ્રષ્ટા અને દૃશ્યનો સંયોગ ણ હેયનો

હેતુ છે. ૧૭

મૂ० પ્રકાશક્રિયાસ્થિતિશીલભૂતેન્દ્રિ-

યાત્મકં ભોગાપવગર્થિ દૃશ્યમ્ ૧૭૮।

ટી૦ પ્રકાશ, ક્રિયા, અને સ્થિતિ એ જેનો સ્વભાવ છે, મૂત અને ઇન્દ્રિયો જેનું સ્વાભિન્ન પરિણામ છે: અને જે પુરુષને ભોગ તથા મોક્ષ આપવાને પ્રવર્ત્ત છે, તે દૃશ્ય કહેવાય છે. ૧૮

મૂ૦ વિશેષાવિશેષલિંગમાત્રાલિંગા-
નિગુણપર્વાણિ ॥૧૯॥

ટી૦ વિશેષ, અવિશેષ, લિંગમાત્ર, અને અલિંગ એ ગુણોની અવસ્થા છે. ૧૯.

મૂ૦ દ્રષ્ટાદૃશિમાત્રઃશુદ્ધોઽપિપ્રત્ય-
યાનુપશ્યઃ ॥૨૦॥

ટી૦ દ્રષ્ટા ચિન્માત્રરૂપ તથા શુદ્ધ છતાં (બુદ્ધિવૃત્તિનું છાયાપત્તિરૂપે અનુસરણ કરીને)

प्रत्ययानुपश्य छे. २०.

मू० तदर्थ एवदृश्यस्यात्मा ॥२१॥

टी० दृश्यनुं स्वरूप पुरुषना प्रयोजन मा-
देज छे. २१.

मू० कृतार्थप्रतिनष्टमप्यनष्टंतदन्यसा-
धारणत्वात् ॥२२॥

टी० कृतार्थ पुरुषना संबंधमां ते अदृष्ट
धया छतां, सर्व पुरुषोने साधारण होयार्थी
अन्य पुरुषोना संबंधमां ते अनष्ट छे. २२.

मू० स्वस्वामिशक्तयोःस्वरूपोपलब्धि
हेतुःसंयोगः ॥२३॥

टी० दृश्य तथा पुरुष ए अनुक्रमे जड त-
था चेतन छे, तेनी क्रमे करीने जे भोग्यपणार्थी

तथा भोक्तापणाथी प्रतीति थायछे, तेनुं का-
रण स्वस्वामिभाव नामनो संयोग छे. २३.

म० तस्य हेतुरविद्या ॥२४॥

टी० ते संयोगनुं कारण अविद्या छे. २४.

म० तदभावात्संयोगा भापो हानंत-
दृशोः कैवल्यम् ॥२५॥

टी० ते अविद्याना नाशथी द्रष्टादृश्यना
संयोगनो नाश जे हान, तेज पुरुषा कैवल्यछे. २५.

मू० विवेक ख्यातिरविप्लवा हानोपायः
॥२६॥

टी० मिथ्याज्ञान रहित विवेकज्ञान दृश्य
परित्यागनो उपाय छे. २६

मू० तस्य सप्तधा प्रांत भूमिः प्रज्ञा
॥२७॥

ટી० તે યોગીની પ્રજ્ઞાની પ્રકૃષ્ટ અંતાવસ્થા
સાત પ્રકારની થાયછે. ૨૭

મૂ० યોગાંગાનુષ્ઠાનાદશુદ્ધિ ક્ષયે જ્ઞાનદી
તિરાવિવેકરખ્યાતેઃ ॥ ૨૮ ॥

ટી० યોગનાં અંગોનું અનુષ્ઠાન કરવાથી
અશુદ્ધિનો ક્ષય થયે વિવેકરખ્યાતિ સુધી જ્ઞાન-
નો પ્રકાશ થાયછે. ૨૮

મૂ० યમનિયમાસનપ્રાણાયામપ્રત્યા-
હારધારણાધ્યાનસમાધયોઽષ્ટાવંગાનિ
॥ ૨૯ ॥

ટી० યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્ર-
ત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ યોગ-
નાં આઠ અંગો છે. ૨૯

મૂં. અહિંસાસત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યાપરિ-
ગ્રહાયમાઃ ॥ ૩૦ ॥

ટીં. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય
અને અપરિગ્રહ એ ચાર છે. ૩૦

મૂં. જાતિદેશકાલસમયાનવચ્છિન્નાઃ
સાર્વભૌમામહાવ્રતમ્ ॥ ૩૧ ॥

ટીં. જાતિ, દેશ, કાલ અને સમયથી તે
ચમનો ભંગ ન થતાં જો સર્વે અવસ્થામાં તે સુ-
સ્થિર રહે તો તે મહાવ્રત કહેવાયછે. ૩૧

મૂં. શૌચસંતોષતપઃસ્વાધ્યાયેશ્વરપ્રણિ-
ધાનાનિનિયમાઃ ॥ ૩૨ ॥

ટીં. પવિત્રતા, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય ને
ઈશ્વર પ્રણિધાન એ નિયમ છે. ૩૨

મૂ० વિતર્કવાધનેપ્રતિપક્ષભાવનમ્

॥ ૩૩ ॥

ટી० વિતર્કના નાશમાં તેના પ્રતિપક્ષની
ભાવના હેતુ છે. ૩૩

મૂ० વિતર્કાહિંસાદયઃ કૃતકારિતાનુ
મોદિતાલોભક્રોધમોહપૂર્વિકામૃદુમ-
ધ્યાધિમાત્રાદુઃસ્વાજ્ઞાનાનંતફલાદિતિ
પ્રતિપક્ષભાવનમ્ ॥ ૩૪ ॥

ટી० હિંમાદિક વિતર્કો છે. તેના કૃતા,
કારિતા અને અનુમોદિતા એ ત્રણ પ્રકારછે;
લોભ, ક્રોધ અને મોહપૂર્વક એ વિતર્કોની ઉત્પ-
ત્તિ થાયછે. એ વિકલ્પના મૃદુ, મધ્ય, અને
અધિમાત્ર એવા અવાંતર ભેદ છે. ઉક્ત વિકલ્પ

દુઃખ અને અજ્ઞાનરૂપી અનંત ફળો ઉત્પન્ન કરે
છે. એવી રીતની પ્રતિપક્ષ ભાવના કરવી. ૩૪

મૂં અહિંસા પ્રતિષ્ઠાયાંતત્સન્નિધૌ
વૈરત્યાગઃ ॥ ૩૫ ॥

ટીં અહિંસા સિદ્ધ થવાથી તે મુનિપાસે
વૈરનો સાગ થાયછે. ૩૫

મૂં સત્ય પ્રતિષ્ઠાયાંક્રિયાફલાશ્રય
ત્વમ્ ॥ ૩૬ ॥

ટીં સત્યની સિદ્ધિ થવાથી તે મુનિના વ-
ચનમાત્રથી ક્રિયા તથા ફળ સિદ્ધ થાયછે. ૩૬

મૂં અસ્તેય પ્રતિષ્ઠાયાંસર્વરત્નોપસ્થા-
નમ્ ॥ ૩૭ ॥

ટીં અસ્તેયની સિદ્ધિ થવાથી તેવા યો-

ગીને સર્વ રત્નોની પ્રાપ્તિ થાયછે. ૩૭

મૂ. બ્રહ્મચર્યપ્રતિષ્ઠાયાંવીર્યલાભઃ ॥૩૮॥

ટી. બ્રહ્મચર્યની સિદ્ધિ થવાથી તેવા યો-
ગીને સામર્થ્યનો લાભ થાયછે. ૩૮

મૂ. અપરિગ્રહસ્થૈર્યેજન્મકથંતાસંબોધઃ

॥ ૩૯ ॥

ટી. અપરિગ્રહની સ્થિરતાથી પૂર્વ જન્મનું
જ્ઞાન થાયછે. ૩૯

મૂ. શૌચાત્સ્વાંગજુગુપ્સાપરૈરસંસર્ગઃ

॥ ૪૦ ॥

ટી. શૌચની સિદ્ધિ થવાથી પોતાના શ-
રીરમાં તુચ્છ બુદ્ધિ ઉપજેછે અને બીજાના સં-
સર્ગની ઇચ્છા નિવૃત્ત થાયછે. ૪૦

४१

मू० सत्त्वशुद्धिसौमनस्यैकाग्रतन्द्रियं
जयात्मदर्शनयोग्यत्वानिच ॥ ४१ ॥

टी० अंतःशौचार्थी सत्त्वशुद्धि, मननी प्र-
सन्नता, चित्तनी स्थिरता, इंद्रियोनो जय तथा
आत्मदर्शननी योग्यता थायछे ४१

मू० संतोषादनुत्तमःसुखलाभः । ४२ ।

टी० संतोष सिद्धिर्धर्वाथी सर्वात्कृष्ट सु-
खनो लाभ थायछे. ४२

मू० कार्येन्द्रियसिद्धिरशुद्धिक्षयात्तप-
सः ॥ ४३ ॥

टी० तपवडे अशुद्धिनो क्षय धर्वाथी श-
रीर तथा इंद्रियोनी सिद्धि थायछे. ४३

मू० स्वाध्यायादिष्टदेवतासंप्रयोगः

॥ ૪૪ ॥

ટી० સ્વાધ્યાય સિદ્ધ થવાથી ઇષ્ટ દેવતાનાં
દર્શન તથા તે સાથે ભાષણાદિક થાયછે. ૪૪

મૂ० સમાધિસિદ્ધિરીશ્વરપ્રણિધાનાત્

॥ ૪૫ ॥

ટી० ઈશ્વર પ્રણિધાનથી સમાધિની સિ-
દ્ધિ થાય છે. ૪૫

મૂ० સ્થિરસુખમાસનમ્ ॥૪૬॥

ટી० શરીર કંપે નહિ, તથા વેદના પ્રાપ્ત
ન થાય એવી રીતે વેસવાને આસન કહેછે. ૪૬

મૂ० પ્રયત્નશૈથિલ્યાનંતસમાપત્તિભ્યા-

મ્ ॥ ૪૭ ॥

ટી० પ્રયત્નની શિથિલતા અને અનંતમાં

चित्तनी एकाग्रता तथा तन्मयता थकी आसन-
नो जय थायेछे. ४७

मू० ततो द्वंद्वानभिघातः ॥ ४८ ॥

टी० आसन जयथी द्वंद्व पीडा करी शक-
तां नथी. ४८

मू० तस्मिन्सतिश्वासप्रश्वासयोगति-
विच्छेदः प्राणायामः ॥ ४९ ॥

टी० आसनजय थया पछी श्वास प्रश्वास-
नी गतिनो भंग करवामां आवे ते प्राणायाम
छे. ४९

मू० बाह्याभ्यंतर स्तंभवृत्तिर्देशकाल
संख्याभिः परिदृष्टो दीर्घः सूक्ष्मः ॥ ५० ॥

टी० बाह्यवृत्ति, अभ्यंतर वृत्ति, अने स्तं-

મઘૈત્તિ ઇ ત્રિવિધ પ્રાણાયામ દેશ, કાલ, અને સંખ્યાદ્વારા દેશાતા દીર્ઘ અને સૂક્ષ્મ છે. ૫૦

મૂ. બાહ્યાભ્યંતરવિક્ષેપીચતુર્થઃ ॥૫૧॥

ટી. બહારના વિષયનું તથા અભ્યંતરના વિષયનું જેમાં નિરિક્ષણ કરવામાં આવેછે, તે ચોથા પ્રકારનો પ્રાણાયામ છે. ૫૧

મૂ. તતઃક્ષયિતેપ્રકાશાવરણમ્ ॥૫૨॥

ટી. પ્રાણાયામની સિદ્ધિ થવાથી બુદ્ધિ-સત્ત્વનું આવરણ ક્ષીણ થાય છે. ૫૨

મૂ. ધારણાસુચયોગ્યતા મનસઃ ॥૫૩॥

ટી. વઢી તેનાથી મનની ધારણામાં યોગ્યતા થાય છે. ૫૩

મૂ. સ્વવિષયાસંપ્રયોગેચિત્તસ્ય સ્વ-

रूपानुकारइंद्रियाणांप्रत्याहारः॥५४॥

टी० इंद्रियो पोत पोताना विषयनो परि-
त्याग करीने चित्तना स्वरूपनुं अनुकरण करे
ते प्रत्याहार छे. ५४

मू० ततः परमावश्यतेन्द्रियाणाम्॥५५॥

टी० प्रत्याहारथी उत्कृष्ट सीते इंद्रियोनी
आधीनता थाय छे. ५५

इति साधनपाद.

अथ विभूतिपाद.

मू० देशबंधश्चित्तस्य धारणा ॥१॥

टी० चित्तने देश विशेषमां बंधन करी रा-
खवानुं नाम धारणा छे. १.

मू० तत्रप्रत्ययैकतानताध्यानम् ॥२॥

टी० धारणा करेला देशमां चित्तनी ए-
कतानता ते ध्यान कहेवायछे. २.

मू० तदेवार्थ मात्रनिर्भासंस्वरूप शू-
न्यमिवसमाधिः ॥३॥

टी० ते ध्यान ज्यारे ध्येयना सारूप्यने
पामी पोताना स्वरूपथी रहित जेवुं थायछे,
त्यारे ते समाधि कहेवायछे. ३.

मू० त्रयमेकत्रसंयमः ॥४॥

टी० एक वस्तुने विषय करनारां जे धारणादित्रय ते संयम कहेवायछे. ४

मू० तज्जयात्प्रज्ञालोकः ॥ ५ ॥

टी० ते संयमना जयथी प्रज्ञानी निर्मळता थायछे. ५

मू० तस्यभूमिपुविनियोगः । ६ ।

टी० तेनी पूर्वभूमिनो जय करीने उत्तर भूमिना जयनी इच्छा करवी. ६

मू० त्रयमंतरंगपूर्वभ्यः ॥ ७ ॥

टी० धारणादि त्रय पूर्वनां पांच अंगो करतां अंतरंग छे. ७

मू० तदपि बहिरंगनिर्वीजस्य ॥ ८ ॥

टी० ते संयम पण निर्वीज समाधिनुं बहि-

रंग साधन छे. ८

मू० व्युत्थाननिरोधसंस्कारयोरभिभव
वप्रादुर्भावौनिरोधक्षणाचित्तान्वयोनि-
रोध परिणामः ॥ ९ ॥

टी० व्युत्थान संस्कारनो अभिभव अने
निरोध संस्कारनो प्रादुर्भाव थायछे तयारे चि-
त्त निरोधक्षणनुं अनुगत थायछे. तेवी रीतना
अनुगतपणानुं नाम निरोध परिणाम छे. ९

मू० तस्यप्रशान्तवाहितासंस्कारात्॥ १०॥

टी० निरोध संस्कारथी प्रशान्तवाहिता
थायछे. १०

मू० सर्वार्थतैकाग्रतयोःक्षयोदयौ चि-
त्तस्य समाधिपरिणामः ॥ ११ ॥

टी० चित्तना सर्वार्थता धर्मनो तिरोभाव
अने तेना एकाग्रता धर्मनो प्रादुर्भाव ते समाधि
परिणाम छे, ११

मू० शांतोदितौतुल्यप्रत्ययौचित्तस्यै-
काग्रता परिणामः ॥ १२ ॥

टी० भूत तथा वर्तमान ए वे चित्तनी
वृत्तिओ एक विषयक थाय ते एकाग्रता परि-
णाम छे. १२

मू० एतेन भूतेंद्रियेषुधर्मलक्षणाव-
स्थापरिणामाव्याख्याताः ॥ १३ ॥

टी० चित्तनां परिणामो कहेवार्थी भूत त-
था इंद्रियोमां जे धर्म, लक्षण, तथा अवस्था
परिणाम छे, ते पण कहां. १३

मू० शांतोदिताव्यपदेश्यधर्मानुपाती
धर्मो ॥ १४ ॥

टी० भूत, वर्त्तमान, तथा भावि ए धर्मेन
अनुवर्त्तन करनार ते धर्मी कहेवायछे. १४

मू० क्रमान्यत्वंपरिणामान्यत्वेहेतुः
॥ १५ ॥

टी० परिणामनी भिन्नतामां क्रमनी भि-
न्नताज कारण छे. १५

मू० परिणाम त्रयसंयमादतीताना-
गतज्ञानम् ॥ १६ ॥

टी० आगळ कहेलां त्रण परिणाममां सं-
यम करवा थकी योगीने भूत भविष्यनुं ज्ञान
थायछे. १६

મૂ० શબ્દાર્થપ્રત્યયાનામિતરેતરા ધ્યા-
સાત્સંકરસ્તત્પ્રવિભાગસંયમાત્સર્વભૂ-
તરુતજ્ઞાનમ્ ॥ ૧૭ ॥

ટી० શબ્દ, અર્થ, અને જ્ઞાન એમનો પર-
સ્પરમાં લોકોને અધ્યાસ હોવાથી તે સંકર છેઃ
તેના વિભાગમાં સંયમ કરવાથી યોગીને સર્વ
પ્રાણિઓના શબ્દોનું જ્ઞાન થાયછે. ૧૭

મૂ० સંસ્કારસાક્ષાત્કરણાત્પૂર્વજાતિ-
જ્ઞાનમ્ ॥ ૧૮ ॥

ટી० સંસ્કારનો સાક્ષાત્કાર કરવાથી પૂર્વ
જન્મની પરંપરાનું જ્ઞાન થાયછે. ૧૮

મૂ० પ્રત્યયસ્યપરચિત્તજ્ઞાનમ્ ॥ ૧૯ ॥

ટી० बीजाना चित्तमां संयम करवा थकी

तेना चित्तनुं ज्ञान थायछे. १९

मू० नचसालंबनं तस्याविषयी भूत-
त्वात् ॥ २० ॥

टी० ते संयमनो अविषय होवार्थी ते अ-
न्यनुं चित्त आलंबन सहित जाणवामां आव-
तुं नथी. २०

मू० कायरूपसंयमात्तद्ग्राह्यशक्तिस्तं-
भेचक्षुः प्रकाशासंप्रयोगेऽन्तर्धानम्
॥ २१ ॥

टी० शरीरना रूपमां संयम करवार्थी तेनी
ग्राह्यशक्तिनो प्रतिबंध थवार्थी ते रूप बीजाना
चक्षु ज्ञाननो विषय थतुं नथी, तेथी योगीनो
देह तेनी इच्छा प्रमाणे अंतर्धान थायछे. २१

मू० सोपक्रमंनिरुपक्रमंचकर्मतत्संय-
मादपरांतज्ञानमरिष्टेभ्योवा ॥ २२ ॥

टी० सोपक्रम तथा निरुपक्रम कर्ममां सं-
यम करवा थकी अथवा अरिष्टृथी मृत्युनुं ज्ञा-
न थायछे. २२

मू० मैत्र्यादिपुबलानि ॥ २३ ॥

टी० मैत्र्यादिमां संयम करवाथी ते ते वि-
पयना बळने पामेछे.

मू० बलेपुहस्तिबलादीनि ॥ २४ ॥

टी० बळमां संयम करवा थकी हाथी व-
गेरेनुं बळ प्राप्त थायछे. २४

मू० प्रवृत्त्यालोकन्यासात्सूक्ष्मव्यव-
हितविप्रकृष्टज्ञानम् ॥ २५ ॥

ટી૦ જ્યોતિષ્મતી પ્રવૃત્તિના પ્રકાશને સૂ-
ક્ષ્મ, વ્યવહિત, અને વિપ્રકૃષ્ટ વસ્તુમાં ન્યસ્ત
(પ્રયુક્ત) કરવાથી તે સર્વ પ્રત્યક્ષ થાયછે. ૨૫

મૂ૦ ભૂવનજ્ઞાનંસૂર્યેસંયમાત્ ॥ ૨૬ ॥

ટી૦ સૂર્ય મંડલમાં સંયમ કરવાથી ભુવનો-
નું જ્ઞાન થાયછે. ૨૬

મૂ૦ ચંદ્રેતારાવ્યૂહજ્ઞાનમ્ ॥ ૨૭ ॥

ટી૦ ચંદ્રમાં સંયમ કરવા થકી યોગીને
નક્ષત્ર મંડલનું જ્ઞાન થાયછે. ૨૭

મૂ૦ ધ્રુવેતદ્વતિજ્ઞાનમ્ ॥ ૨૮ ॥

ટી૦ ધ્રુવમાં સંયમ કરવા થકી યોગીને
નક્ષત્રોની ગતિનું જ્ઞાન થાયછે. ૨૮

મૂ૦ નાભિચક્રેકાયવ્યૂહજ્ઞાનમ્ ॥ ૨૯ ॥

ટી० નાભિચક્રમાં સંયમ કરવાથકી યો-
ગીને શરીરની રચનાનું જ્ઞાન થાયછે. ૨૯

મૂ० કંઠકૂપે ક્ષુત્પિપાસાનિવૃત્તિઃ ॥ ૩૦ ॥

ટી० કંઠકૂપમાં સંયમ કરવાથકી મૂલ
તરસની નિવૃત્તિ થાયછે. ૩૦

મૂ० કૂર્મનાડયાંસ્થૈર્યમ્ ॥ ૩૧ ॥

ટી० કૂર્મનાડીમાં સંયમ કરવા થકી શ-
રીર તથા ચિત્તની સ્થિરતા થાયછે. ૩૧

મૂ० મૂર્ધજ્યોતિષિસિદ્ધદર્શનમ્ ॥ ૩૨ ॥

ટી० બ્રહ્મરંધ્રની જ્યોતિમાં સંયમ કરવાથી
સિદ્ધ લોકોનાં દર્શન થાયછે. ૩૨

મૂ० પ્રાતિભાદ્વાસર્વમ્ ॥ ૩૩ ॥

ટી० પ્રતિભામાં સંયમ કરવા થકી યોગી
સર્વ જાણેછે. ૩૩

मू० हृदयेचित्तसंवित् ॥ ३४ ॥

टी० हृदयमां संयम करवा थकी योगीने पोताना तथा पारकाना चित्तनुं ज्ञान थायछे. ३४

मू० सत्त्वपुरुषयोरत्यंतासंकीर्णयोः प्र-
त्ययाविशेषोभोगःपरार्थत्वादन्यस्वार्थ
संयमात्पुरुषज्ञानम् ॥ ३५॥

टी० बुद्धि तथा आत्मा असंत भिन्न छे;
बुद्धिनां सुखदुःखादि परिणामो जे पुरुषमां
प्रतिबिंबद्वारा आरोपित थायछे, ते भोग कहे-
वाय छे: ते दृश्यपणाथी पुरुषना निमित्त माटे
छे. तेनाथी भिन्न अन्य चित्प्रतिबिंबने स्वार्थ
कहेछे तेमां संयम करवा थकी योगीने पुरुषनुं
ज्ञान थायछे. ३५

मू० ततःप्रातिभश्रावणवेदनादर्शा
स्वादवार्त्ताजायन्ते ॥३६॥

टी० ते संयमथी प्रातिभज्ञान, दिव्य शब्द
ग्रहण, दिव्य स्पर्शनो अनुभव, दिव्यरूपनुं द-
र्शन, दिव्यरसनो स्वाद, अने दिव्यगंधनुं ज्ञा-
न योगीने व्युत्थानमां पण थायछे. ३६

मू० तेसमाधावुपसर्गाव्युत्थानेसि-
द्धयः ॥ ३७ ॥

टी० ते प्रातिभज्ञानादिक समाधिमां विन्न
रूप अने व्यवहार दशामां सिद्धिरूप छे. ३७

मू० बंधकारणशैथिल्यात्प्रचार संवे-
दनाच्चचित्तस्यपरशरीरावेशः॥ ३८ ॥

टी० बंधकारण (धर्माधर्म) नी शिथिल-

તા થવાથી અને પ્રચાર (નાડીસમૂહ) નું સમ્ય-
ક્ જ્ઞાન થવાથી યોગી પોતાના ચિત્તનો વીજા-
ના શરીરમાં પ્રવેશ કરાવી શકેછે. ૩૮

મૂ. ઉદાનજયાજ્જલપંકકટકાદિપ્વ
સંગઉત્ક્રાંતિશ્ચ ॥ ૩૯ ॥

ટી. ઉદાનવાયુના જયથી જલ, કાદવ
તથા કાંટાઓ ઉપર યોગી અસંગ વિચરી શકે
છે, અને મરણને પોતાની આધીનતામાં લાવી
શકેછે. ૩૯

મૂ. સમાનજયાજ્જ્વલનમ્ ॥ ૪૦ ॥

ટી. સમાનવાયુના જયથી યોગી પ્રદીપ્ત
અગ્નિ જેવો જણાયછે. ૪૦

મૂ. શ્રોત્રાકાશયોઃ સંબંધસંયમાદિ-
વ્યશ્રોત્રમ્ ॥ ૪૧ ॥

ટી० કાન તથા આકાશ એ બેની વચ્ચે જે સંબંધ છે, તે સંબંધમાં સંયમ કરવા થકી યોગીને દિવ્યશ્રોત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૧.

મૂ० કાયાકાશયોઃસંબંધસંયમાલ્લઘુ
તૂલસમાપત્તેશ્ચાકાશગમનમ્ ॥૪૨॥

ટી० શરીર તથા આકાશનો જે સંબંધ છે. તેમાં સંયમ કરવા થકી અને રૂ વગેરે હલકા પદાર્થમાં તન્મયીભાવ કરવાથી યોગી આકાશમાં ગમન કરી શકે છે. ૪૨

મૂ० બહિરકલ્પિતાવૃત્તિર્મહાવિદેહા
તતઃપ્રકાશાવરણક્ષયઃ ॥ ૪૩ ॥

ટી० શરીરની બહારની અકલ્પિતા-મહાવિદેહા-નામની વૃત્તિમાં સંયમ કરવા થકી

યોગીના ચિત્તનાં ક્લેશાદિક આવરણ નાશ
પામેછે. ૪૩

મૂ. સ્થૂલસ્વરૂપસૂક્ષ્માન્વયાર્થત્વસં-
યમાદ્ભૂતજયઃ ॥ ૪૪ ॥

ટી. પ્રત્યેક ભૂતની સ્થૂલ, સ્વરૂપ, સૂક્ષ્મ,
અન્વય, અને અર્થવત્ત્વ એ પાંચ પ્રકારની અવ-
સ્થા વિશેષ છે; એમાં સંયમ કરવા થકી મહા-
ભૂતો વશીભૂત થાયછે. ૪૪

મૂ. તતોઽણિમાદિપ્રાદુર્ભાવઃકાયસં-
પત્તદ્ધર્માનભિઘાતશ્ચ ॥ ૪૫ ॥

ટી. ભૂતજયથી અણિમાદિ સિદ્ધિઓનો
પ્રાદુર્ભાવ થાયછે, તથા શરીર સંપત્તિ અને શ-
રીરધર્મનો અનભિઘાત થાયછે. ૪૫

મૂ. રૂપલાવણ્યબલવજ્રસંહનનત્વા-
નિકાયસંપત્ ॥ ૪૬ ॥

ટી. રૂપ, લાવણ્ય, બલ અને વજ્ર જેવી
શરીરની કઠણતા એ શરીર સંગતિ છે. ૪૬

મૂ. ગ્રહણસ્વરૂપાસ્મિતાન્વયાર્થત્વ
સંયમાદિન્દ્રિયજયઃ ॥ ૪૭ ॥

ટી. ગ્રહણ, સ્વરૂપ, અસ્મિતા, અન્વય અ-
ને અર્થવત્વ એન્દ્રિયોની પાંચ અવસ્થા છે, તેમાં
સંયમ કરવા થકી ઇન્દ્રિયોનો જય થાય છે. ૪૭

મૂ. તતોમનોજવિત્વંવિકરણભાવઃ
પ્રધાનજયશ્ચ ॥૪૮॥

ટી. ઇન્દ્રિયજયથી શરીરને મનના જેવી
અતિ શીઘ્ર ગતિનો લાભ, શરીરની અપેક્ષા વ-

ગર ઇન્દ્રિયોનું જ્ઞાન, અને પ્રધાનજય એ સિદ્ધિ-
ઓ પ્રાપ્ત થાયછે. ૪૮

મૂ. સત્વપુરુષાન્યતારવ્યાતિમાત્રસ્ય-
સર્વભાવાધિષ્ટાતૃત્વંસર્વજ્ઞાતૃત્વંચ॥૪૯॥

ટી. બુદ્ધિ તથા પુરુષ એ વેના ભેદજ્ઞાનમાં
સ્થિત થયેલા યોગીને ગુણ તથા તેના પરિણા-
મમાં સ્વામિપણું અને સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત થાયછે. ૪૯

મૂ. તદ્વૈરાગ્યાદપિદોષવીજક્ષયેકૈવ-
લ્યમ્ ॥૫૦॥

ટી. તે વિશોકાસિદ્ધિમાં પણ જ્યારે વૈ-
રાગ્ય ઉપજેછે, ત્યારે દોષવીજ (અવિદ્યા)
નો ક્ષય થવાથી કૈવલ્યની પ્રાપ્તિ થાયછે. ૫૦

મૂ. સ્થાન્યુપમંત્રણેસંગસ્મયાકરણં

पुनरनिष्ठप्रसंगात् ॥५१॥

टी० देवताओंनी प्रार्थनामां राग तथा आश्चर्य न करवां; कारण के तेम करवाथी पुनः अनिष्ठनी प्राप्ति थायछे. ५१

मू० क्षणतत्क्रमयोःसंथमाद्विवेकजं-
ज्ञानम् ॥ ५२॥

टी० क्षण अने तेनो पूर्वापरक्रम एमां सं-
यम करवाथी योगीने विवेकज्ञाननी प्राप्ति था-
यछे. ५२

मू० जातिलक्षणदेशैरन्यतानवच्छेदा
तुल्ययौस्ततःप्रतिपत्ति ॥५३॥

टी० जाति, लक्षण, अने देशद्वारा जे तु-
ल्य वस्तुनी भिन्नता मालम पडती नथी; तेनी
भिन्नतानुं ज्ञान क्षण तथा तेना पूर्वापरना क्रम-

માં સંયમ કરવાથી થાયછે. ૫૩

મૂ. તારકંસર્વવિષયંસર્વથાવિષયમક્ર
મંચેતિવિવેકજંજ્ઞાનમ્ ॥ ૫૪ ॥

ટી. કહેલા સંયમની છેવટની ભૂમિકામાં
ઉપજેલું વિવેકજ્ઞાન યોગીને સંસારસમુદ્રથી તારે
છે, માટે તે તારક કહેવાયછે. સર્વ વસ્તુઓ-
ની વધા પ્રકારની અવસ્થા ક્રમ વગર તે તા-
રકના ઉદયથી જાણવામાં આવેછે. ૫૪

મૂ. સત્વપુરુષથોઃશુદ્ધિસામ્યેકૈવલ્ય-
મિતિ ॥ ૫૫ ॥

ટી. બુદ્ધિસત્વ તથા પુરુષ એ બેની સમ્ય-
ક્ શુદ્ધિ થાયછે, ત્યારે કૈવલ્ય થાયછે. ૫૫

इति विभूतिपाद.

अथ कैवल्यपादः.

मू० जन्मौषधिमंत्रतपःसमाधिजाः
सिद्धयः ॥ १ ॥

टी० जन्म, औषधि, मंत्र, तप, अने समाधि ए पांच कारणोथी सिद्धिओ उपजे छे. १

मू० जात्यंतरपरिणामः प्रकृत्यापुरात् ॥ २ ॥

टी० प्रकृतिनी सहायथी अन्य जातिनुं परिणाम थायछे. २

मू० निमित्तमप्रयोजकंप्रकृतिनां वरणभेदस्तु ततः क्षेत्रिकवत् ॥ ३ ॥

टी० धर्मादिं निमित्त प्रकृतिना परिणा-

મમાં પ્રયોજક નથી. તે તો સ્વેદુતની માફક માત્ર આવરણને દૂર કરેછે. ૩.

મૂ. નિર્માણચિત્તાન્યસ્મિતામાત્રાત્
॥ ૪ ॥

ટી. યોગ પ્રભાવથી નિર્માણ કરેલાં ચિત્તો અસ્મિતા માત્રાથી ઉપજેછે. ૪

મૂ. પ્રવૃત્તિભેદે પ્રયોજકં ચિત્તમેકમને
કેષામ્ ॥ ૫ ॥

ટી. અનેક ચિત્તોના ભિન્ન ભિન્ન ઠયા-પારમાં એક ચિત્ત પ્રેરક છે. ૫

મૂ. તત્રધ્યાનજમનાશયમ્ ॥ ૬ ॥

ટી. તે ચિત્તોમાં સમાધિથી ઉપજેલું ચિત્ત કર્મવાસના શૂન્ય છે. ૬

મૂ. કર્માશુક્લકૃષ્ણંયોગિનસ્ત્રિવિધ-
મિતરેષામ્ ॥ ૭ ॥

ટી. યોગીનાં કર્મ અશુક્લકૃષ્ણ છે, અને
બીજાઓનાં કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં છે. ૭

મૂ. તતસ્તદ્વિપાકાનુગુણાનામેવાભિ-
વ્યક્તિર્વાસનાનામ્ ॥ ૮ ॥

ટી. તે કર્મોથી તે વિપાકને અનુકૂળ
હોય તેવી વાસનાની અભિવ્યક્તિ થાય છે. ૮

મૂ. જાતિદેશકાલવ્યવહિતાનામ-
પ્યાનંતર્યસ્મૃતિસંસ્કારયોરેકરૂપત્વાત્
॥ ૯ ॥

ટી. સ્મૃતિ અને સંસ્કાર એ બંનેનું એક
રૂપ હોવાથી જાતિ, દેશ અને કાલનો અંતરા-

ય છતાં પણ અંતરાયપણું નથી. ૯.

મૂં. તાસામનાદિત્વમાશિષોનિત્ય-
ત્વાત્ ॥ ૧૦ ॥

ટીં. તે વાસનાનું અનાદિપણું છે, ઇષ્ટવ-
સ્તુનો મોહ નિત્ય હોવાથી. ૧૦

મૂં. હેતુફલાશ્રયાલંબનૈઃસંગૃહીતત્વા
દેપામભાવેતદભાવઃ ॥ ૧૧ ॥

ટીં. હેતુ, ફલ, આશ્રય, અને આલંબન-
થી તે વાસના સંગૃહીત થઈ છે. તેમના અભાવ-
થી તેનો અભાવ થાયછે. ૧૧

મૂં. અતીતાનાગતંસ્વરૂપતોઽસ્ત્યધ્વ
ભેદાદ્ધર્માણામ્ ॥ ૧૨ ॥

ટીં. ધર્મોના કાલભેદથી અતીત તથા અ-

નાગતનો વ્યવહાર થાયછે. એ ધર્મો બીજ શ-
ક્તિરૂપે ધર્મિમાં તો હોય છેજ. ૧૨

મૂં. તેવ્યક્તસૂક્ષ્માગુણાત્માનઃ ॥૧૩॥

ટીં. તે વ્યક્ત અને સૂક્ષ્મભાવો ગુણરૂપ
છે. ૧૩

મૂં. પરિણામૈકત્વાદ્વસ્તુતત્ત્વમ્ ॥૧૪॥

ટીં. પરિણામના એકપણાવડે કરીને વ-
સ્તુતત્ત્વનું એકપણું છે. ૧૪

મૂં. વસ્તુસામ્યેઽપિચિત્તભેદાત્તયોર્વિ-
વિત્તઃપંથા ॥ ૧૫ ॥

ટીં. વિજ્ઞાન અને વિજ્ઞેય એ બંનેનો માર્ગ
અત્યંત ભિન્ન છે; કારણ એક વસ્તુમાં પણ ચિ-
ત્તની અસમાનતા જોવામાં આવે છે. ૧૫

मू० नचैकचित्ततंत्रं वस्तु तदप्रमाणकं
तदा किं स्यात् ॥ १६ ॥

टी० एक चित्तनुं कार्यं वस्तु नथी. ज्या-
रे ते चित्त बीजा पदार्थमां लागशे, तयारे प्रथ-
म पदार्थनो नाश यशे थुं ? १६

मू० तदुपरागापेक्षत्वाच्चित्तस्य वस्तुज्ञा-
ताज्ञातम् ॥ १७ ॥

टी० चित्तमां वस्तुओना प्रतिबिंबनी अ-
पेक्षावडे करीने क्यारेक ते वस्तुओ ज्ञात अने
क्यारेक अज्ञात होयछे. १७

मू० सदाज्ञाताश्चित्तवृत्तयस्तत्प्रभोः
पुरुषस्यापरिणामित्वात् ॥ १८ ॥

टी० पुरुषनुं अपरिणामीपणुं होवायी ते

सर्वदा चित्तनी वृत्तिओनो जाणवावाळोछे. १८

मू० नतत्स्वभासंदृश्यत्वात् ॥ १९ ॥

टी० ते चित्त दृश्य होवार्थी स्वयंप्रकाश
नथी. १९

मू० एकसमयेचोभयानवधारणम्
॥ २० ॥

टी० चित्त अने वास्तवस्तु ए बनेनुं अव-
धारण एक समयमां संभवतुं नथी. २०

मू० चित्तान्तरदृश्यत्वेबुद्धिबुद्धेरतिप्र-
संगःस्मृतिसंकरश्च ॥ २१ ॥

टी० ऐक बुद्धि बीजी बुद्धिनी दृश्य या-
य छे, एम मानवार्थी अनवस्थानो तथा स्मृ-
तिना संकरपणानो दोष आवशे. २१.

મૂ. ચિત્તેરપ્રતિસંક્રમાયાસ્તદાકારતા
પત્તૌસ્વબુદ્ધિસંવેદનમ્ ॥ ૨૨ ॥

ટી. ચિત્તશક્તિ (પુરુષ) પ્રતિસંક્રમ રહિત
છે. તેની છાયા બુદ્ધિમાં પઢી બુદ્ધિના આકારને
પામવાથી સ્વભોગ્ય બુદ્ધિનું જ્ઞાન થાયછે. ૨૨

મૂ. દ્રષ્ટૃદૃશ્યોપરક્તંચિત્તાંસર્વાર્થમ્ ૨૩

ટી. જ્યારે ચિત્ત, દ્રષ્ટા અને દૃશ્યથી ઉ-
પરક્ત થાય છે, ત્યારે તે બધી વસ્તુઓને ગ્રહણ
કરવામાં સમર્થ થાયછે. ૨૩

મૂ. તદસંખ્યેયવાસનાભિશ્ચિત્રમપિપ-
રાર્થસંહત્યકારિત્વાત્ ॥ ૨૪ ॥

ટી. તે ચિત્ત અસંખ્ય વાસનાદ્વારા ના-
નારૂપ ધારી છતાં પણ તે પુરુષના ભોગને માટે

छे: केमके ते एकत्र मळीने भोगादि कार्य करे
छे. २४

मू० विशेषदार्शिनआत्मभाव भाव-
नाविनिवृत्तिः ॥ २५ ॥

टी० बुद्धिसत्त्व अने पुरुषनुं प्रथक्पणं
जाणनारनो चित्तमां हुंपणानो भाव दूर था-
यछे. २५

मू० तदाविवेकनिम्नकैवल्यप्राग्भा-
रंचित्तम्: ॥ २६ ॥

टी० ते समयमां चित्त विवेकनिष्ठ तथा
कैवल्य प्राग्भार थायछे. २६

मू० तच्छिद्रेषुप्रत्ययांतराणिसंस्कारे-
भ्यः ॥ २७ ॥

टी० ते समाधिना अंतराळमां संस्कारना
प्रभावयी व्युत्थानरुप ज्ञान यायछे. २७

मू० हानमेषांक्लेशवदुक्तम् ॥ २८ ॥

टी० अविद्यादि क्लेशनो नाश करवानो
जे उपाय पूर्वे कश्नाछे, ते उपायद्वारा आनो
पण नाश करवो. २८

मू० प्रसंख्यानेऽप्यकुसीदस्य सर्वथा
विवेकरख्यातेर्धर्ममेघःसमाधिः ॥ २९ ॥

टी० ते प्रसंख्यानमां पण रागरहित थ-
येळाने सर्व प्रकारयी विवेक ख्यातिनुं पोषण
यवायी धर्ममेघसमाधि यायछे. २९

मू० ततःक्लेशकर्मनिवृत्तिः । ३० ।

टी० ते धर्ममेघयी क्लेशोनी तथा कर्मोनी

નિવૃત્તિ થાયછે. ૩૦

મૂ૦ તદાસર્વાવરણમલાપેતસ્યજ્ઞાન
સ્યાનંત્યાજ્ઞેયમલ્પમ્ ॥ ૩૧ ॥

ટી૦ સારે સર્વ આવરણથી રહિત થયેલા
જ્ઞાનના અનવચ્છેદથી જ્ઞેય ગણનાસ્પદ થાય
છે. ૩૧

મૂ૦ તતઃકૃતાર્થાનાંપરિણામક્રમસ-
માપ્તિર્ગુણાનામ્ ॥ ૩૨ ॥

ટી૦ પછી કૃતાર્થ થયેલા ગુણોના પરિ-
ણામ (ઉત્પત્તિમાં અનુલોમથી, પ્રલયમાં પ્રતિ-
લોમથી, અને સ્થિતિમાં અંગાંગિભાવથી જે ગુ-
ણોનું રહેવું તે પરિણામ કહેવાયછે.) ના ક્ર-
મની સમાપ્તિ થાય છે. ૩૨

મૂ० ક્ષણપ્રતિયોગીપરિણામાપરાન્ત
નિર્ગ્રાહ્યઃક્રમઃ ॥ ૩૩ ॥

ટી० (ત્રે) ક્ષણના પૂર્વાપરને ક્રમ કહે છે.
વસ્તુઓની પૂર્વની અને ઉત્તરની અવધિ ગ્રહણ
કરવાથી તે ક્રમ ગ્રાહ્ય થાયછે. ૩૩

મૂ० પુરુષાર્થશૂન્યાનાંગુણાનાંપ્રતિપ્ર
સવઃકૈવલ્યંસ્વરુપપ્રતિષ્ઠાવાચિતિશ
ક્તિરિતિ ॥ ૩૪ ॥

ટી० પુરુષાર્થ શૂન્ય ગુણોનું પ્રતિલોપપ-
રિણામ, કિંવા ચિતિશક્તિની સ્વરુપમાત્રથી
સ્થિતિ તે કૈવલ્ય છે. ૩૪

इति कैवल्यपाद.

શ્રી પાતંજલ યોગદર્શન સંપૂર્ણ.

श्रीमद्भगवद्गीतान्नोअध्यायद्द्वौ

श्री भगवानुवाच ।

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करो-
तियः । स संन्यासीचयोगीच न नि-
रग्निर्नचाक्रियः ॥ १ ॥

टी० श्रीभगवान् कहेछेः—कर्मनां फळनी
इच्छा राख्याविना जे कर्त्तव्य नित्यकर्म करे
छे, ते संन्यासी छे, योगी छे. मात्र अग्निमा-
ध्य कर्म पाटे अग्नि नहि राखनारो, के मन-
वाणी शरीरना कर्मनो त्याग करनारो ते सं-
न्यासी के योगी नथी. १.

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगतंविद्विषां-
डव । न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगीभ-

વતિકશ્વન ॥ ૨ ॥

ટી૦ હે પાંડવ ! જેને સંન્યાસ કહેછે, તે-
નેજ તું યોગ જાણ. સંકલ્પનો યથાર્થ રીતે
ત્યાગ કર્યા વિના કોઈપણ યોગી થતો નથી. ૨
આરુરુક્ષોર્મુનેર્યોગંકર્મકારણમુચ્યતે ।
યોગારુઢસ્યતસ્યૈવશમઃકારણમુચ્ય-

તે ॥ ૩ ॥

ટી૦ યોગના જિજ્ઞાસુ યુનિને કર્મ એ ચિ-
ત્તશુદ્ધિનું સાધન છે, અને તેનેજ યોગમાં આ-
રુઢ થયા પછી શાંતિ પટલે વિક્ષેપ કરનારાં
કર્મનો ત્યાગ એ સાધન છે. ૧

યદા હિ નેંદ્રિયાર્થેપુન કર્મસ્વનુપજ્જતે ।
સર્વસંકલ્પસંન્યાસી યોગારુઢસ્તદો-

ચ્યતે ॥ ૪ ॥

ટી० જ્યારે ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં કે નિત્ય-
નૈમિત્તિક કર્મમાં આસક્ત થતો નથી, અને બધા
સંકલ્પોનો સમ્યક્ પ્રકારે ત્યાગ કરેલે, ત્યારે
તે યોગારૂઢ પડેલે યોગમાં આરૂઢ થયેલો કહે-
વાયછે. ૪

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसा-
दयेत् । आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव
रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥

ટી० નિર્વિપય મનવડે આત્માનો ઉદ્ધાર
કરવો, મનને વિષયોમાં બહિર્મુખ કરી આત્મા-
નો નાશ ન કરવો. નિર્વિપય મન એ આત્માનો
બંધુ છે, અને વિષયાસક્ત મન એ આત્માનો શ-

ત્રુ છે. ૬

બન્ધુરાત્માત્મનસ્તસ્ય યેનાત્મૈવાત્મ-
નાજિતઃ । અનાત્મનસ્તુશત્રુત્વે વર્તે
તાત્મૈવશત્રુવત્ ॥ ૬ ॥

ટી૦ જેણે વિવેકયુક્ત મનથી આત્માને
(ઇન્દ્રિય સમૂહને) જીત્યો, તેને આત્માજ (વિવે-
કવાળું મનજ) આત્માનો બંધુ છે, અને જે અ-
નાત્મા છે.—જેનું મન વિવેક રહિત છે—અ-
જિતાત્મા છે, તેનો આત્મા (વિવેકરાહિત મન)
શત્રુની પેઠે શત્રુપણું ગ્રહણ કરેછે. ૬

જિતઃત્મનઃપ્રશાન્તસ્યપરમાત્માસમા-
હિતઃ । શીતોષ્ણસુદ્વદુઃસ્વેષુતથામા-
નાપમાનયોઃ ॥ ૭ ॥

ટી૦ જેણે અંતઃકરણને જીતેલું છે, અને જે અત્યંત શાંત છે; તે સાક્ષાત્ આત્મભાવથી વર્તે છે: વળી તેનો આત્મા (અંતઃકરણ) ટાઢ તડકો, સુખદુઃસ્વ, અને માન અપમાનને વિષે અત્યંત સ્થિર રહે છે, જરાપણ વિક્ષેપને પામતો નથી. ૭

જ્ઞાનવિજ્ઞાનતૃપ્તાત્માકૂટસ્થોવિજિતેન્દ્રિયઃ । યુક્તિત્યુચ્યતેયોગીસમલોષ્ટાશ્મકાશ્વનઃ ॥ ૮ ॥

ટી૦ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનથી જેનો આત્મા (અંતઃકરણ) તૃપ્ત થયેલો છે, જે અવિકૃત છે, જે અત્યંત જિતેન્દ્રિય છે, અને જેને માટીનું ઢેફું, પથ્થર, અને સોનું એ સર્વ સમાન છે, તેવો યોગી યોગારૂઢ કહેવાય છે. ૮

સુહૃન્મિત્રાર્યુદાસીનમધ્યસ્થદ્વેષ્યબંધુ-

પુ। સાધુષ્વપિચપાપેષુ સમવુદ્ધિર્વિશિ-
ષ્યતે ॥ ૯ ॥

ટી૦ અકારણ ઉપકાર કરનાર, સ્નેહી,
શત્રુ, સંબંધ વિનાના, પક્ષપાત વગર હિતાહિત
સમજાવનાર, દ્વેષપાત્ર, સંબંધી, સાધુ અને પાપી
એ સર્વેને વિષે જેની સમાન બુદ્ધિ છે, તે સર્વથી
શ્રેષ્ઠ છે. ૯

યોગીયુઝીતસતતમાત્માનંરહસિસ્થિ-
તઃ । એકાકીયતાચિત્તાત્મા નિરાશીર-
પરિગ્રહઃ ॥ ૧૦ ॥

ટી૦ એકલો રહેલો, અંતઃકરણ અને દે-
હાદિ જેને કબજામાં રાખ્યાંછે એવો, આશા
રહિત, ભોગસાધનોના સંગ્રહવિનાનો, અને એ-

कांतमां रहेलो एवा योगीए पोताना अंतःकर-
णने सदासर्वदा समाहित करवुं. १०

शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यस्थिरमासनमात्म-
नः । नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजि-
नकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥

टी० पवित्र स्थानमां, अति उंचुं पण
नहि, अने अति नीचुं पण नाहि एवी रीतनुं
प्रथम दर्भ, ते उपर मृगचर्म के बाघांबर, अने
ते उपर वस्त्र पाथरी पोतानुं आसन स्थिर
स्थापवुं. ११.

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियाक्रि-
यः । उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्म-
विशुद्ध्यै ॥ १२ ॥

ટી० આવા બાહ્ય આસન ઉપર બેસી મનને
 એકાગ્ર કરી, ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાને
 સમ્યક્ પ્રકારે રોકી શારીરિક અચલ આસન
 બાંધી આત્માની (અંતઃકરણની) અત્યંત શુદ્ધિ
 કરવા માટે યોગાભ્યાસ કરવો. ૧૨

સમંકાયશિરોગ્રીવં ધારયન્નચલંસ્થિ-
 રઃ । સંપ્રેક્ષ્યનાસિકાગ્રંસ્વં દિશશ્ચાન-
 વલોકયન્ ॥ ૧૩ ॥

ટી० દેહ (કેઢથી ગળાસુધીનો ભાગ),
 માથું, અને ઢોક એ ત્રણને સીધાં અને અચલ
 રાખી સ્થિર થઈ, બીજી દિશાઓ તરફ દૃષ્ટિને
 નહિ જણાવતાં પોતાની નાસિકાના અગ્ર ભા-
 ગપર દૃષ્ટિને સમ્યક્ પ્રકારે બાંધવી. ૧૩

પ્રશાંતાત્માવિગતમીર્ઘિહ્યચારિત્રતેસ્થિ

तः । मनःसंयम्यमच्चित्तोयुक्तआसीत्
मत्परः ॥ १४ ॥

टी० चित्तने अत्यंत शांत राखी, सर्व प्र-
कारना भयनो त्याग करी, ब्रह्मचर्यमां सुदृढ
स्थिर थइ, मननो यथार्थ रीते निरोध करी,
मारामां चित्त अर्पण करी, युक्त थइ, मारा
परायण थइने बेसे. १४

युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमान-
सः । शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्था-
मधिगच्छति ॥ १५ ॥

टी० एवी रीते सदा मनने योजतो, संय-
त मनवाळो योगी मारा विषे रहेली एवी उ-
त्कृष्ट कैवल्यनी शान्तिने पामेछे. १५

नात्यश्रतस्तुयोगोऽस्ति नचैकान्तम-
नश्रतः । नचातिस्वप्रशीलस्य जाग्र-
तो नैव चार्जुन ॥ १६ ॥

टी० हे अर्जुन ! बहु आहार करनारनो
योग सिद्ध यतो नथी तेम केवळ भूखया रहे-
नारनो योग पण सिद्ध यतो नथी. एवीज
रीते अति निद्राळुनो के बहु उजागरो करमा-
रनो योग पण सिद्ध यतो नथी. १६

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःख-
हा ॥ १७ ॥

टी० यथायोग्य आहार विहारवाळाने,
कर्मने विषे यथायोग्य चेष्टावाळाने, तथा य-

થાયોગ્ય ઉંઘવા જાગવાવાલાને દુઃખની અસંત
નિવૃત્તિ કરનાર યોગ સિદ્ધ થાયછે ૧૭
યદાવિનિયતં ચિત્તમાત્મન્યેવાવતિષ્ઠ-
તે । નિઃસ્પૃહઃસર્વકામેભ્યો યુક્તૈત્યુ-
ચ્યતેતદા ॥ ૧૮ ॥

ટી૦ જ્યારે અસંત એકાગ્રતા પામેલું ચિત્ત
આત્માને વિષેજ સ્થિતિ કરે, અને જાણેલા
સાંભળેલા સર્વે વિષયમાં તૃષ્ણા રહિત થાય
જ્યારે તે સમાહિત કહેવાયછે. ૧૮

યથાદીપોનિવાતસ્થોનેઙ્ગતેસોપમા-
સ્મૃતા । યોગિનોયતચિત્તસ્ય યુક્તો
યોગમાત્મનઃ ॥ ૧૯ ॥

ટી૦ જેમ વાયુરહિત સ્થાનમાં રહેલો દી-

ઘો હાલતો નથી, તે ઉપમા નિરોધેલી ચિત્ત-
 વૃત્તિવાળા સમાધિનું અનુષ્ઠાન કરનાર યોગીના
 ચિત્તની યોગજ્ઞો (ચિત્ત પ્રચાર દર્શિઓ) એ
 ચિંતન કરેલી છે. ૧૯.

યત્રોપરમતેચિત્તં નિરુદ્ધંયોગસેવયા ।
 યત્રચૈવાત્મનાઽઽત્માનંપશ્યન્નાત્મનિતુ
 ષ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

ટી૦ યોગનું નિરંતર શ્રદ્ધાપૂર્વક અનુષ્ઠાન
 કરવાથી વૃત્તિશૂન્ય થયેલું ચિત્ત જ્યારે ઉપરામ
 થાય છે, અને જ્યારે સમાધિથી પરિશુદ્ધ થયેલા
 અંતઃકરણવડે પરમજ્યોતિને અનુભવતા થકા
 પોતામાં મંતોષ પામે છે;—૨૦

સુખમાત્યંતિકં યત્તદ્બુદ્ધિગ્રાહ્યમર્તોદ્રિ-

યમ્ । વેત્તિયત્રનચૈવાયં સ્થિતશ્ચલતિ
તત્ત્વતઃ ॥ ૨૧ ॥

ટી૦ ઇન્દ્રિયોવડે ગ્રહણ ન થાય એવું અને
માત્ર બુદ્ધિવડેજ અનુભવી શકાય એવું જે સ-
ર્વોત્તમ સુખ છે, તેને જ્યારે જાણેછે, સારે આ-
ત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત થયાને લીધે તે ચૈતન્યતત્ત્વથી
ચલાયમાન થતો નથી. ૨૧.

યંલઘ્ધ્વાચાપરંલાભંમન્યતેનાધિકંત-
તઃ । યસ્મિંસ્થિતોનદુઃસ્વેનગુરુણાપિવિ
ચાલ્યતે ॥ ૨૨ ॥

ટી૦ જે આત્મલાભને પામીને બીજો કો-
ઈપણ લાભ તેથી અધિક માનતો નથી, અને
જે આત્મતત્ત્વમાં સ્થિત થયોસતો શસ્ત્રઘાતાદિના
મહાન દુઃસ્વથકીપણ ચલાયમાન થતો નથી. ૨૨

तंविद्या दुःखसंयोगवियोगंयोगसंज्ञि-
तम् । सनिश्चयेनयोक्तव्योयोगोनिर्वि-
ण्णचेतसा ॥ २३ ॥

टी० तेनेज योग ए नामवाळो दुःखसंयोग
वियोग (त्रिविध दुःखना संयोगनो अभाव)
जाणवो, ने ते योगलुं कंटाळो (निर्वेद) लाव्या
बगर उत्साहथी दृढ निश्चयपूर्वक निरंतर अ-
नुष्ठान करवुं. २३

संकल्पप्रभवान्कामास्त्यक्त्वा सर्वान-
शेषतः । मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य
समंततः ॥ २४ ॥

टी० संकल्प (दुष्ट विषयोमां सारापणानो
आरोप करनार विचार) यकी उत्पन्न थयेली

સર્વે અમિલાષાઓનો નિઃશેષ ત્યાગ કરી, વિવે-
કયુક્ત મનથી ઇન્દ્રિયોના સમુદાયને સર્વ રીતે
નિયમમાં લાવી, ૨૪

शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वानकिंचिदपि चिं-
तयेत् ॥ २५ ॥

ટી० ધૈર્યવાળી બુદ્ધિએ ધીમે ધીમે ચિત્તને
વૃત્તિશૂન્ય કરવું; મનને આત્માને વિષે સ્થિર
કરીને કાંઈ પણ ચિંતવન કરવું નહિ. ૨૫

यतोयतोनिश्चरति मनश्चंचलमस्थि-
रम् । ततस्ततो नियम्येतदात्मन्येव व-
शनयेत् ॥ २६

ટી० ચંચલ અને અસ્થિર સ્વભાવવાળું મન

જે જે નિમિત્ત (શબ્દાદિ વિષય) થી ચલા-
યમાન થાય, અથવા નિદ્રાદિમાં પડી સાત્ત્વિક
સ્થિરતાનો સાગ કરી અસ્થિર થાય, તે તે
નિમિત્ત તરફથી તેને પાછું खેંચી આત્માનેજ
વશ્ય કરી દેવું. ૨૬

प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥
॥ २७ ॥

ટી० અસંત શાંત મનવાળા, મોઢાદિ ક્લેશ
(કિંવા વિક્ષેપ અને લય) જેના અસંત ક્ષીણ થઈ
ગયાછે એવા, જીવનમુક્ત, તથા ધર્માધર્માદિ
વર્જિત યોગીને ઉત્તમ સુખની પ્રાપ્તિ થાયછે. ૨૭
યુંજન્નેવંસદાત્માનંયોગીવિગતકલ્મષઃ

। સુખેનવ્રહ્મસંરર્ષમત્યન્તંસુખમ-
શ્નુતે ॥ ૨૮ ॥

ટી० કહેલા ક્રમ પ્રમાણે પોતાના ચિત્તને
નિરંતર સમાહિત કરનાર પાપરહિત યોગી આ-
ત્માનુભવના નિરતિશયસુખને અનાયાસે પામે-
છે. ૨૮

સર્વભૂતસ્થમાત્માનંસર્વભૂતાનિચાત્મ-
નિ । ईक्षतेयोगयुक्तात्मासर्वत्रसम-
दर्शनः ॥ ૨૯ ॥

ટી० બ્રહ્માદિસ્થાવરાંત સર્વ વિપમભૂતોમાં
બ્રહ્મસ્વરૂપને જોનારો એવો, સમાહિત અંતઃકર-
ણવાળો, સર્વ ભૂતોમાં અવિદ્યાકૃત દેહાદિ પરિ-
ચ્છેદ શૂન્ય પોતાના આત્માને અને આત્મામાં
સર્વ ભૂતોને જુએછે. ૨૯

યોમાંપશ્યતિસર્વત્ર સર્વેચમયિપશ્ય-
તિ । તસ્યાહંનપ્રણશ્યામિ સચમેનપ્ર-
ણશ્યતિ ॥ ૩૦ ॥

ટી० જે મને સર્વત્ર દેખેછે, અને સર્વને
મારા વિષે દેખેછે, તેને હું પરોક્ષ થતો નથી,
અને મને તે પરોક્ષ થતો નથી. (एकात्मपणाने
लीधे सर्वदा अपरोक्ष रहीए छीए.) ૩૦

सर्वभूतस्थितं योमांभजत्येकत्वमास्थि-
तः । सर्वथावर्त्तमानोऽपिसयोगीम-
यिवर्त्तते ॥ ३१ ॥

ટી० જે એકત્વનો આશ્રય કરનારો, સર્વ
ભૂતોમાં રહેલા મને ભજેછે, તે યોગી સર્વ પ્રકારે
(कर्मोનો परित्याग कर्या छतां) રહેતો છતાં

મારામાંજ વર્તેછે, ૩૧

આત્મૌપમ્યેનસર્વત્રસમંપશ્યતિયોઽર્જુ
ન । સુખંવાયાદિવાદુઃખંસયોગીપરમો-
મતઃ ॥ ૩૨ ॥

ટી૦ હે અર્જુન ! જે સર્વત્ર પોતાના ઉપ-
માનથી સુખ અથવા દુઃખને સમાન દેખેછે,
ઘટલેકે મને જેમ સુખ ઇષ્ટ છે, તેમ સર્વ પ્રાણિ-
ને સુખ ઇષ્ટ છે; અને મને જેમ દુઃખ અનિષ્ટ છે,
તેમ સર્વ પ્રાણિને દુઃખ અનિષ્ટ છે; એમ વિચા-
રી કોઈને દુઃખ દેતો નથી એવો સમ્યક્ દર્શન-
નિષ્ઠ અહિંસક યોગી સર્વે યોગીઓમાં ઉત્કૃષ્ટ
છે, એમ મારો અભિપ્રાય છે. ૩૨

॥ અર્જુનઉવાચ ॥

યોયંયોગસ્ત્વયાપ્રોક્તઃ સામ્યેનમધુસૂ-

દન । એતસ્યાહંનપશ્યામિ ચંચલત્વા-
સ્થિતિંસ્થિરામ્ ॥ ૩૩ ॥

ટી૦ અર્જુન કહેછે:—હે મધુસૂદન ! ચિત્ત-
ની વૃત્તિઓને નિર્મૂળ કરી સર્વત્ર સમાનપણું
અનુભવવાનો જે યોગ તમે કહ્યો, તેની હું સ્થિર
(લાંબા વચ્ચતમુશ્વીની) સ્થિતિ મનના ચંચલપ-
ણાને લીધે જોતો નથી. ૩૩

ચશ્ચલંહિમનઃકૃષ્ણપ્રમાથિબલવદ્દમ્ ।
તસ્યાહંનિગ્રહંમન્યે વાયોરિવસુદુષ્કર-
મ્ ॥ ૩૪ ॥

ટી૦ હે કૃષ્ણ ! મન ચંચલ છે, વળી તે
શરીર અને ઇન્દ્રિયોને વિવ્હલ કરનાર, બલવાન
અને દૃઢ છે: તેનો નિરોધ થવો હું વાયુના નિ-

રોધ થવા જેવો અત્યંત દુષ્કર માનુંછું. ૩૪

॥ શ્રી ભગવાનુવાચ ॥

અસંશયંમહાવાહો મનોદુર્નિગ્રહંચલ-
મ્ । અભ્યાસેનતુકૌંતેય વૈરાગ્યેણચ-
ગ્રહ્યતે ॥ ૩૫ ॥

ટી૦ હે મહાવાહો ! મન એ દુર્નિગ્રહ (જે-
નો નિરોધ કરવો અત્યંત કઠણ છે એવું) અને
ચંચલ છે, એમાં સંદેહ નથી; પણ અભ્યાસ
(ચિત્તને વૃત્તિરહિત કરવાનો ઉત્કટ શ્રદ્ધાપૂર્વ-
ક પુનઃ પુનઃ પ્રયત્ન—અધિકાર પ્રમાણે પ્રા-
ણાયામનો કે વાસનાયામનો) અને વૈરાગ્ય
(જોયેલા અને સાંભળેલા વિષયોમાં તૃષ્ણા ર-
હિત ઉપેક્ષા બુદ્ધિ) થી હે કૌંતેય! તેનો નિરોધ

થઈ શકેછે. ૩૫

અસંયતાત્મનાયોગોદુષ્પ્રાપ્તિર્મિતિ
તિઃ । વશ્યાત્મનાતુયતતાશક્યોઽવા-
પ્તુમુપાયતઃ ॥૩૬॥

ટી० મારું પણ એમ માનવું છે કે અભ્યાસ અને વૈરાગ્યદ્વારા જેનું ચિત્ત વશ થયું નથી, એવાને યોગ દુષ્પ્રાપ્ત્ય (અત્યંત દુઃખે પણ પ્રાપ્ત થવો અશક્ય જેવો) છે; પણ જેનું ચિત્ત અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી વશ થયું છે, તેને કહેલા ઉપાયોવડે પ્રયત્ન કરવાથી યોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૩૬

॥ અર્જુન ઉવાચ ॥

અયતિઃશ્રદ્ધયોપેતોયોગાચ્છલિતમાન-

સઃ । અપ્રાપ્યયોગસંસિદ્ધિકાંગતિઃ-
 ણગચ્છતિ ॥૩૭॥

ટી૦ શ્રદ્ધાપૂર્વક જેણે યોગાભ્યાસનો આ-
 રંભ કર્યો છે, પરંતુ સમ્યક્ પ્રયત્ન કરતો નથી
 એવો શિથિલ અભ્યાસી જેનું મન યોગથી ચ-
 લાયમાન થતું હોય, તેનું એવીજ સ્થિતિમાં મૃત્યુ
 થાય તો તે યોગસિદ્ધિ એટલે કેવલ્યને નહિ
 પામતાં હે કૃષ્ણ ! કયી ગતિને પામે છે ? ૩૭
 કચ્ચિનોભયવિભ્રષ્ટચ્છિન્નાશ્રમિવનશ્ય
 તિ । અપ્રતિષ્ઠોમહાવાહોવિમૂઢોબ્રહ્મ-
 ણઃપથિ ॥૩૮॥

ટી૦ કર્મ અને યોગ એ બંને થકી ચલા-
 યમાન થયેલો છૂટા પડેલા વાદલાની પેઠે નાશ

नथी पामतो शुं ? कारण के हे महाबाहो ! ते
कर्म तथा ज्ञान ए वनेनां आश्रय विनानो अने
ब्रह्ममार्गमां अत्यंत मूढ छे. ३८

एतन्मेसंशयंकृष्णछेतुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्तानहुपपद्यते
॥ ३९ ॥

टी० हे कृष्ण ! मारो ए संशय समूळो
छेदवाने तमेज योग्य छो : तमारा विना बीजो
कोई (देव किंवा ऋषि) आ संशयनो छेदनार
संभवतो नथी. ३९

॥ श्री भगवानुवाच ॥

पार्थनैवेहनामुत्रविनाशस्तस्यविद्यते ।
नहिकल्याणकृत्कश्चिदुर्गतिंतातगच्छ-

ति ॥ ४० ॥

टी० श्री भगवान् कहेछे:—हे पार्थ ! आ लोकमां के परलोकमां तेनो विनाश नथीज. आ लोकमां पूर्व जन्मथी हीण जन्मनी प्राप्ति के परलोकमां नरक प्राप्ति नथी; केमके हे ता-त ! कोई पण कल्याण करनार—शुभमार्गनुं आचरण करनार—नठारी गतिने पामतो न-थी. ४०

प्राप्यपुण्यकृताँल्लोकानुषित्वाशाश्वतीः
समाः । शुचीनांश्रीमतांगेहेयोगभ्रष्टो
ऽभिजायते ॥४१॥

टी० योग मार्गमां प्रवृत्त थयेलो, पण प-येछीथी चलायमान थलो ते योगी अश्वमेधादि

ચજ્ઞ કરનાર પુણ્યવાન લોકોને પામવા યોગ્ય
લોકને પોતાના સામર્થ્યથી પામી સાં ઘણો
કાલ વસી પછી પવિત્ર ધનવાનને સાં અવત-
રે છે. ૪૧

અથવાયોગિનામેવકુલેભવતિધીમતા-
મ્ । એતદ્વિદુર્લભતરંલોકેજન્મયદીદૃ-
શમ્ ॥૪૨॥

ટી૦ અથવા બુદ્ધિમાન (શ્રદ્ધા વૈરાગ્ય
સંપન્ન) આરુઢ યોગીનાજ કુલને વિષે ઉત્પન્ન
થાયછે. આ લોકમાં આવો જન્મ થવો એ
અતિ દુર્લભ છે. મરણકાળે રાગવાસના અધિ-
ક હોય તો એકતાલીશમા શ્લોકમાં કહેલી
ગતિને અને વૈરાગ્યવાસના અધિક હોય તો આ

શ્લોકમાં કહેલી ગતિને યોગમ્રષ્ટ પામેછે. પે-
હેલી ગતિમાં પ્રમાદ ઉપજાવનારાં ઉપકરણોનો
તેને સહવાસ થાયછે, અને વીજીમાં તે થતો
નથી, એટલે પ્રથમની ગતિથી વીજી ગતિ ઉ-
ત્તમ છે. ૪૨

તત્રતંબુદ્ધિસંયોગંલભતેપૌર્વદેહિકમ્ ।

યતતેચતતોભૂયઃસંસિદ્ધૌકુરુનંદન ૪૩

ટી૦ સાં (યોગીના કુલમાં) તે પૂર્વ શ-
રીરના બુદ્ધિયોગને પામેછે—પૂર્વે શરીરમાં
કરેલા પ્રયત્ને થયેલી સંસ્કારી બુદ્ધિનો તેના-
માં ઉદય થાયછે, ને પછી હે કુરુનંદન ! અ-
ધુરો હોય સાંથી પુનઃ કૈવલ્યને માટે યોગા-
ભ્યાસનો યત્ન કરેછે. ૪૩

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि-
सः । जिज्ञासुरपियोगस्य शब्दब्रह्माति
वर्तते ॥४४॥

टी० ते अवश छतो पण पूर्वना योगा-
भ्यासद्वारा उपजेला संस्कारोने लीधे खेंचाय
छे—प्रतिकूलताने लीधे इच्छा न करे तोपण
ते योगजसंस्कारो तेने भोगविलासमांथी खेंची
योगमां प्रवृत्ति करावेछे. ए योगमार्गमां
एकवार प्रवेश करवानुं फळ पण एटलुं महान्
छे के योगनो जिज्ञासु—योगनुं स्वरूप जाण-
वानी इच्छा करी ते मार्गमां प्रवृत्त थयेलो सं-
न्यासी--पण वेदे कहेलां कर्मानुष्ठाननां फळने
आळंगीने आगळ जायछे—योगाभ्यासनुं स-

म्यक् अनुष्ठान करी कैलल्यने पामेछे. ४४
 प्रयत्नाद्यतमानस्तुयोगीसंगुह्वकिल्बि-
 षः । अनेकजन्मसंसिद्धस्ततोयातिप-
 रांगतिम् ॥४५॥

टी० मृदु प्रयत्न थकी अभ्यास वैराग्यनुं
 अनुष्ठान करनारो योगी अंतःकरणनी
 मलिनवासनाथी रहित थई अनेक जन्ममां स-
 म्यक् प्रकारे सिद्ध थईने प्रकृष्ट गतिने पामे
 छेः मतलब उत्तरोत्तर धीमो धीमो प्रयत्न चालु
 रहे तो ते अनेक जन्ममां पण सिद्धिदाता थाय
 छे, करेलो प्रयत्न व्यर्थ जवानो नहि. ४५
 तपस्विभ्योऽधिकोयोगीज्ञानिभ्योऽपि-
 मतोऽधिकः । कर्मिभ्यश्चाधिकोयोगी

તસ્માદ્યોગીભવાર્જુન ॥૪૬॥

ટી० કૃચ્છ્ર, ચાંદ્રાયણાદિ વ્રતોપવાસ કરનાર તપાસ્વિ થકી યોગી અધિક છે; શાસ્ત્રાર્થ જાણનાર પંડિતથી પણ યોગી અધિક છે; અગ્નિહોત્રાદિ કર્મ કરનાર થકી પણ યોગી અધિક છે, માટે હે અર્જુન ! તું યોગી થા. ૪૬

યોગિનામાપિસર્વેષામદ્રતેનાંતરાત્મના
। શ્રદ્ધાવાન્ભજતેયોમાંસમેયુક્તતમો-
મતઃ ॥૪૭॥

ટા० સર્વે યોગીમાં (આદિશ્યાદિમાં સંપ્રજ્ઞાતયોગ કરનારાઓમાં) મારામાંજ ચિત્તને અર્પણ કરીને અસંપ્રજ્ઞાતયોગને પામીને--જે શ્રદ્ધાવાન્ મને ભજેછે-- આત્મસ્વરૂપ થાયછે,

ते अतिशय समाहित छे एम माहं मानवुं
छे. ४७

इति श्रीमद्भगवद्गीता मुपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जु-
नसंवादे आत्मसंयमयोगो नाम ष-
ष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

पातंजल योगदर्शन.

गुजराती भाषामां,

श्री नथुराम शर्मा प्रणीत;

मारा तरफथी छपायछे. सत्तर
प्रसिद्ध थशे. आगळथी ग्राहक थनार
पासेथी मात्र एक रुपिओ. पोस्टेज
माफ. इच्छा होय तो ग्राहक थाओ.

योगकौस्तुभ.

नेयारछे. मूल्य सवा रुपिओ, पोस्टेज माफ.

पुरुषोत्तम काहानजी गांधी.

लीवडी, काठियावाड.

